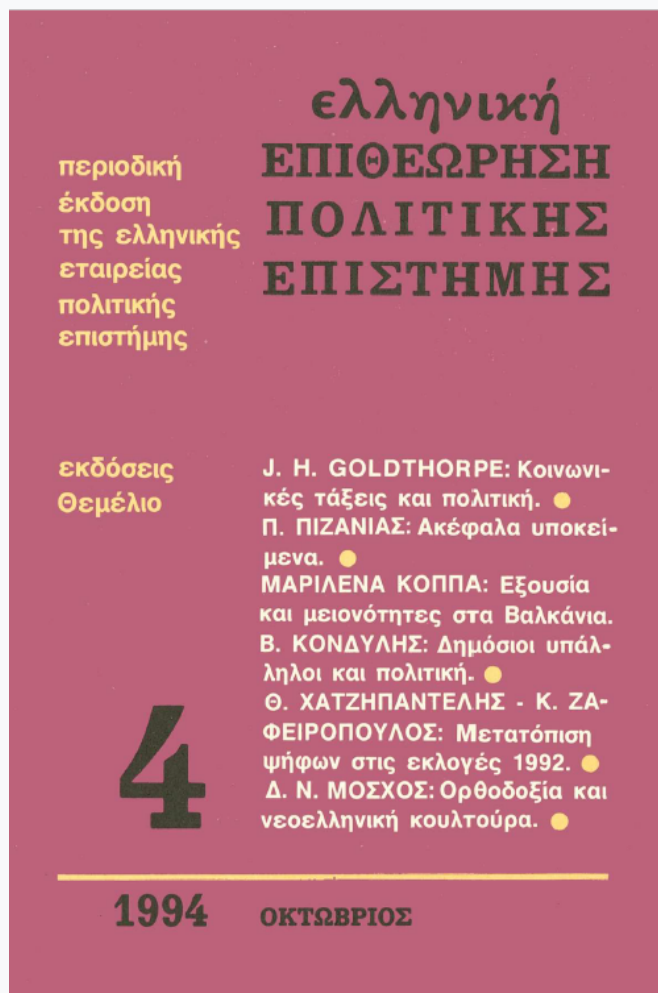

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 4, Αρ. 2 (1994)

Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή

Μαριλένα Κοππά

doi: [10.12681/hpsa.15296](https://doi.org/10.12681/hpsa.15296)

Copyright © 2017, Μαριλένα Κοππά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κοππά Μ. (2017). Πολιτική εξουσία και μειονότητες στα Βαλκάνια στη μετακομμουνιστική εποχή. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4(2), 58–98. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15296>

ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΚΟΠΠΑ*

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Το πρόβλημα των μειονοτήτων ήταν και παραμένει από τα πλέον κρίσιμα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι νέες ηγεσίες που αναδύονται από την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Τα 45 χρόνια κομμουνισμού επιχείρησαν –χωρίς επιτυχία– να συνδύσουν μια διεθνιστική ρητορική με την ιδιομορφία και τις επί μέρους θεωρήσεις του εθνικού ζητήματος και, στις περισσότερες περιπτώσεις, προσπάθησαν να συγκαλύψουν τις εθνοτικές¹ και θρησκευτικές αντιθέσεις, παγιώνοντας έτσι τις ιδιαιτερότητες και

* Ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων του Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Ως προς το εννοιολογικό ζεύγος «εθνικός»–«εθνοτικός» θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι συχνά οι δύο έννοιες τείνουν να αλληλοκαλύπτονται. Στο άρθρο αυτό θα χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τους ορισμούς του A.D. Smith, σύμφωνα με τον οποίο «εθνοτική κοινότητα είναι μια ομάδα ανθρώπων με κοινό όνομα, μύθο κοινής καταγωγής, κοινές ιστορικές μνήμες, ένα ή περισσότερα στοιχεία κοινής κουλτούρας, σχέση με μια “Πατρίδα”, αίσθηση αλληλεγγύης για σημαντικά τμήματα του πληθυσμού» (*National Identity*, Penguin, Λονδίνο 1991, σ. 21). Από την άλλη, ως έθνος ορίζεται «ένας ανθρώπινος πληθυσμός με συγκεκριμένο όνομα που μοιράζεται ένα ιστορικό έδαφος, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια μαζική δημόσια κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη» (στο ίδιο, σ. 14). Να σημειωθεί ότι για ορισμένους μελετητές το έθνος προϋποθέτει το υποκειμενικό στοιχείο, δηλαδή την εθνική συνείδηση, ενώ για την εθνοτική ομάδα αυτό δεν είναι αναγκαίο. Βλέπε επίσης A.D. Smith, *The ethnic origins of Nations*, Blackwell, Λονδίνο 1986· Walker Connor, «A nation is a state, is an ethnic group, is a...», *Ethnic and Racial Studies*, I, τχ. 4, σ. 378-400· Fredrik Barth (επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Little Brown and Co., Βοστώνη 1969· Alexis Heraclides, *The self-determination of minorities in International Politics*, Cass, Λονδίνο 1991, σ. 15· Gil Delannoi - P.A. Taguieff, *Théories du nationalisme*, Kime, Παρίσι 1991· Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1993· Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992· Eric Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ, τχ. 4, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1994

διαφορές. Με την κατάρρευση των καθεστώτων, τα προβλήματα που ποτέ δεν αντιμετωπίστηκαν ουσιαστικά βγήκαν στην επιφάνεια με μεγάλη βιασιότητα.

Στα μεταψυχροπολεμικά Βαλκάνια, συχνά η αναγνώριση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων ταυτίστηκε με τη διεκδίκηση κρατικής υπόστασης, δυναμιτίζοντας έτσι τα θεμέλια κυρίαρχων κρατικών οντοτήτων. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως στην Κροατία, στη Σερβία κ.α., η ακεραιότητα του κράτους και η ταυτότητα² της μειονοτικής ομάδας εμφανίστηκαν ως δύο αλληλοαποκλειόμενες επιλογές. Σε άλλες πάλι, όπως στην περίπτωση της Βουλγαρίας, επιχειρήθηκε να διορθωθούν τα λάθη του προηγούμενου καθεστώτος, με τρόπο που οδήγησε όμως όλο το πολιτικό σύστημα σε μια ιδιαίτερα ασταθή ισορροπία. Γενικά πάντως η μετάβαση στη μετακομμουνιστική εποχή στα Βαλκάνια παρουσιάζει αυξημένες δυσκολίες λόγω των βαθιών ανακατατάξεων της συλλογικής ταυτότητας των διαφόρων κοινωνιών, σε συνδυασμό με τους εθνικιστικούς σπασμούς που θολώνουν όλες τις μελλοντικές προοπτικές. Έτσι, μεγάλα δομικά εμπόδια εμφανίστηκαν στο δίπολο δημοκρατία-μειονότητες.

Η βασική πρόκληση που είχαν να αντιμετωπίσουν τα νέα καθεστώτα στην περιοχή ήταν ο ιδιαίτερος τρόπος ένταξης των μειονοτήτων σ' ένα νέο όραμα. Ένα όραμα που να υπερβαίνει τις εθνοτικές ή/και θρησκευτικές διαφορές, ώστε να προχωρήσει η χώρα απρόσκοπτη στο δρόμο του εκδημοκρατισμού και στην οικονομία της αγοράς, αλλά και που να μπορεί να συμβάλει στη συγκρότηση μιας νέας ταυτότητας, που να αφορά τη ριζικά διαφορετική σύλληψη της ιδιότητας του πολίτη στη μετακομμουνιστική περίοδο.³

2. Με την έννοια ταυτότητα αναφερόμαστε σε στοιχεία του εξωτερικού κόσμου που το άτομο οικειοποιείται, τόσο συνειδητά όσο και ασυνείδητα: πίστη σε ανθρώπους και ομάδες, ιδέες, ιδανικά, στόχους που συμβάλλουν στην οικοδόμηση της προσωπικότητάς του, καθώς και στους κοινωνικούς ρόλους που προσαρμόζει στον εαυτό του. Κυρίως είναι η συμβολική σημασία αυτών των στοιχείων που γίνονται τμήματα της προσωπικότητας. (Ronald Remnick, *Theory of Ethnicity, an anthropologist's perspective*, University Press of America, Βοστώνη 1983, σ. 18· De Vos - Romanucci-Ross, *Ethnic Identity: cultural continuities and change*, The University of Chicago Press, Σικάγο, Λονδίνο 1982.) Η συλλογική ταυτότητα αναφέρεται σε μια αίσθηση συνέχειας εκ μέρους διαδοχικών γενεών, σε κοινές μνήμες του παρελθόντος και κοινή αντίληψη για το μέλλον και την πορεία της συγκεκριμένης ομάδας. Σχετίζεται δε κυρίως με μια αίσθηση κοινότητας βασισμένη στην ιστορία και στην κουλτούρα (A. D. Smith, *National...*, ό.π., κεφ. 2).

3. Claus Offe, «Vers le capitalisme par construction démocratique?», *Revue Française de Science Politique*, τόμ. 42, τχ. 6, Δεκέμβριος 1992, σ. 923-942. Στο άρ-

Σ' αυτό ακριβώς το πλαίσιο, ένα από τα πιο βασικά ζητήματα για τη Βαλκανική ήταν η ικανότητα του νέου πολιτικού κέντρου⁴ να συσπειρώνει και να ενσωματώνει την εθνοτικά ή/και θρησκευτικά διαφορετική περιφέρεια, με τρόπο που να αποδέχεται τις γλωσσικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες. Επιπλέον, ιδιαίτερης σημασίας είναι τόσο η αποτελεσματικότητα του νέου κέντρου στο να κάνει αποδεκτές από την περιφέρεια τις κρατικές πολιτικές, όσο και η δυνατότητα της μειονότητας να εισακούεται από το πολιτικό κέντρο. Όμως, δεν βρέθηκε μια κοινά αποδεκτή λύση στις χώρες που μας απασχολούν, καθιστώντας, σε πολλές περιπτώσεις, εμφανή τα όρια μιας πολιτικής αφομοίωσης, σε συνθήκες ακραίου εθνικισμού.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η δεκαετία του 1990 φαίνεται να σηματοδεύεται από μια στροφή του διεθνούς συστήματος, για το οποίο η απόσχιση δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως ταμπού.⁵ Η διεθνής κοινότητα, στο όνομα της αυτοδιάθεσης των λαών, ευνόησε τον κατακερματισμό της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Όμως αυτό απέχει πολύ από το να γίνει δεκτή η δημιουργία «καθαρών» εθνικών κρατών στη βαλκανική περιοχή.

θρο αυτό αναφέρεται ότι η μοναδικότητα της μετάβασης στην Ανατολική Ευρώπη συνίσταται στην ταυτόχρονη αλλαγή σε τρία επίπεδα: της δημιουργίας μιας νέας ταυτότητας, της μετάβασης στη δημοκρατία και της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς. Υποστηρίζεται δε ότι ακριβώς το στοιχείο μιας νέας ταυτότητας (που συνεπάγεται συχνά αμφισβήτηση συνόρων, μειονοτικές διενέξεις) αποτελεί και μια από τις ιδιαιτερότητες της ανατολικоеυρωπαϊκής μετάβασης στη δημοκρατία.

4. Η έννοια του πολιτικού κέντρου χρησιμοποιείται εδώ σύμφωνα με το περιεχόμενο που αποδίδεται σε αυτή από τους S. Eisenstadt, R. Bendix και S. Rokkan. Δηλαδή, το πολιτικό κέντρο είναι ο κεντρικός πολιτικός μηχανισμός που έχει το μονοπώλιο στο επίπεδο της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής δράσης. Η σχέση και η σύγκρουση κέντρου-περιφέρειας αποτελεί, σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, βασικό στοιχείο της δημιουργίας εθνους-κρατών αλλά και όλης της διαδικασίας εκσυγχρονισμού. Βλέπε R. Bendix, *Nation-building and Citizenship: Studies on our changing social order*, J. Wiley, Νέα Υόρκη 1964· S. Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1966, S. Eisenstadt - S. Rokkan, *Building States and Nations*, 2 τόμοι, Sage Publications, Beverly Hills 1973.

5. Βλέπε γι' αυτό το ζήτημα: Alexis Heraclides, «Secession, Self-Determination and Nonintervention: in quest of a normative symbiosis», *Journal of International Affairs*, 45, τχ. 2, χειμώνας 1992, σ. 399-420· του ίδιου, «Αποσχιστικός εθνικισμός και διεθνής κοινωνία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 3, 1994, σ. 36-70.

Στο άρθρο αυτό θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τη φύση του μειονοτικού προβλήματος στα Βαλκάνια, καταλοίπου της εποχής των Αυτοκρατοριών, και των ιδιαίτερου τύπου σχέσεων που οι μειονότητες αυτές συνήψαν με το εκάστοτε κέντρο εξουσίας. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις διαφορετικές πορείες που ακολούθησαν, μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, οι νέες ηγεσίες στην αντιμετώπιση των μειονοτήτων τους, καθώς και τις επί μέρους στρατηγικές των μειονοτήτων αυτών στην προσπάθειά τους είτε να βρουν νέα ισορροπία με το πολιτικό κέντρο είτε να οδηγήσουν τα πράγματα σε ρήξη που θα κατέληγε στην ανεξαρτητοποίησή τους.

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου στα Βαλκάνια σηματοδότησε μια ταυτόχρονη μεταβολή σε τρία επίπεδα: την οικονομία, το πολιτικό σύστημα αλλά και τον αυτοπροσδιορισμό του πολίτη. Είναι σαφές ότι το πρόβλημα των μειονοτήτων που μας απασχολεί στο άρθρο αυτό άπτεται άμεσα του ζητήματος της μετάβασης σε μια νέα ταυτότητα, σε νέα σύλληψη της συμμετοχής του πολίτη σε μια συγκεκριμένη κρατική οντότητα. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι η «ταυτότητα» δεν είναι έννοια ουδέτερου περιεχομένου. Είναι αποτέλεσμα «κατασκευής», πίσω από την οποία κρύβεται μια συγκεκριμένη πολιτική στρατηγική. Η σύγχρονη δυτική κοινωνία για χρόνια προβάλλει το πρότυπο της «πολλαπλής ταυτότητας».⁶ Ο πολίτης δεν συγκροτεί την ταυτότητά του με αναφορά σε ένα μόνο πόλο. Αντίθετα, είναι μέλος ενός έθνους, μιας κοινωνικής ομάδας, ενός κόμματος κ.ά. Στις δυτικές κοινωνίες οι πολλαπλές ταυτότητες δεν αποτελούν πρόβλημα. Υπό συνθήκες όμως αντίστοιχες με αυτές που δημιουργήθηκαν με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, με όλη την ανασφάλεια, την αβεβαιότητα που συνεπάγονται, το άτομο ψάχνει έναν τρόπο να ορίσει τον κόσμο και να αυτοπροσδιοριστεί με αναφορά στο μόνο σίγουρο κριτήριο, την εθνοτική ομάδα. Ουσιαστικά, το ζήτημα αυτό επαναφέρει στο προσκήνιο την ιδέα της κρίσης. Σε μια κατάσταση κρίσης και ανομίας, όταν όλες οι αξίες και οι κανόνες καταρρέουν, το μόνο που παραμένει είναι η ταυτότητα της εθνοτικής ομάδας. Το εθνικιστικό αίτημα είναι ένα ιδεολογικό αίτημα που διατηρείται όταν όλα τα άλλα υποχωρούν. Η εθνότητα εμφανίζεται έτσι

6. Anthony D. Smith, «National Identity and the Idea of European Unity», *International Affairs*, τόμ. 68, 1992, σ. 55-76· Anthony D. Smith, *National Identity...*, ό.π.

ως ο κατεξοχήν τρόπος για να προσδώσει περιεχόμενο σ' αυτή την νέα ζητούμενη ταυτότητα.⁷ Αλλά και η θρησκεία θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανασυνιστάται κοινωνικά και προσφέρει νέους δεσμούς.

Βασικό στοιχείο της μετακομμουνιστικής βαλκανικής σκηνής είναι η ιδέα της «ενότητας», η άποψη δηλαδή ότι αν το έθνος δεν είναι ενωμένο και ομοιογενές θα οδηγηθεί στην καταστροφή. Υπήρξε αδύνατο, μέχρι τώρα, να γίνει συνείδηση ότι ο πλούτος της Βαλκανικής είναι ακριβώς αυτό το εθνοτικό μωσαϊκό, κληρονομιά πολλών αιώνων. Από την εποχή της δημιουργίας των εθνικών κρατών στην περιοχή επικράτησε μια αίσθηση διαρκούς απειλής της εδαφικής ακεραιότητάς τους, που οδήγησε σε μια πολιτική άρνησης της ύπαρξης μειονοτήτων αλλά και στην τάση να επικεντρώνεται το ενδιαφέρον σε ιστορικούς και όχι σύγχρονους ορισμούς των εθνοτικών ομάδων.

Έτσι καλλιεργείται η ιδέα ότι αν το έθνος («εμείς») δεν είναι ενωμένο, αυτοί που επιβουλεύονται την ακεραιότητά του («οι άλλοι») θα το διαλύσουν. Είναι η ίδια άποψη που υποστηρίζει ότι η διαφορετικότητα και η πολυπολιτισμικότητα, η ίδια η ύπαρξη των μειονοτήτων, είναι βλαβερή για τα κρατικά συμφέροντα.

Το ίδιο το θέμα του ορισμού των μειονοτήτων υπήρξε αντικείμενο αντιπαράθεσεων και συγκρούσεων. Στα πλαίσια της ΔΑΣΕ, ως μειονότητες θεωρούνται μη κυρίαρχες ομάδες, αυτόχθονες, που αποτελούν αριθμητικές μειοψηφίες στο πλαίσιο ενός κράτους.⁸ Από την άλλη, ορισμένα κράτη, όπως για παράδειγμα η Βουλγαρία, η Ελλάδα ή η Τουρκία, δεν χρησιμοποιούν τον όρο «μειονότητα» παρά μόνο για ομάδες που αναγνωρίζονται ως τέτοιες και προστατεύονται από διεθνείς συνθήκες. Εμείς θα κρατήσουμε ένα διαφορετικό ορισμό:⁹ με τον όρο αυτό αναφερόμαστε σε μια μη κυρίαρχη ομάδα πολιτών ενός κράτους, που αποτελούν μια α-

7. Walker Connor, «Nation-building or Nation-destroying?», *World Politics*, xxiv, τχ. 3, Απρίλιος 1972, σ. 319-355· Benedict Anderson, *ό.π.*, Bertrand Badie - Marie-Claude Smouts, *Le retournement du monde*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques/Dalloz, Παρίσι 1992, σ. 25 κ.ε.· Ernest Gellner, *ό.π.*, Eric Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, *ό.π.*

8. Alexis Heraclides, «The CSCE and Minorities (the negotiations and the commitments, 1972-1992)», *Helsinki Monitor*, τόμ. 5, τχ. 3, 1992, σ. 5-18.

9. Jules Deschenes, *Une définition des minorités*, Μόντρεαλ 1985, αναφέρεται στο G. Chailand, κ.ά., *Les minorités à l'âge de l'Etat-nation*, Fayard, Παρίσι 1985, σ. 17.

ριθμητική μειοψηφία και οι οποίοι έχουν διαφορετικά εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά από την πλειοψηφία του πληθυσμού, τη συνείδηση μιας ξεχωριστής ταυτότητας καθώς και τη θέληση να τη διατηρήσουν. Επιπλέον, τα μέλη της ομάδας είναι αλληλέγγυα μεταξύ τους, έχουν την ίδια συλλογική θέληση επιβίωσης και στοχεύουν στην ουσιαστική και νομικώς κατοχυρωμένη ισοότητα δικαιωμάτων με την πλειοψηφία.¹⁰

Πολλοί παράγοντες εννόησαν την εθνοτική έκρηξη στα Βαλκάνια: η υποχώρηση των πολιτικών ιδεολογιών κινητοποίησης, η βαθιά κρίση νομιμότητας που πλήττει τις μορφές κοινωνικής ενσωμάτωσης και, τέλος, η κατάρρευση της ΕΣΣΔ και η παράλληλη λήξη της αντιπαλότητας Ανατολής-Δύσης με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.¹¹

Όμως υπάρχει και κάτι άλλο και – ίσως – πιο ουσιώδες. Η αναδιπλωση στην ταυτότητα της εθνοτικής ομάδας αναφέρεται σε μια ημιτελή διαδικασία εθνικής ολοκλήρωσης, με άμεση αναφορά στην κληρονομιά των δύο αυτοκρατοριών της περιοχής. Οι ρίζες της ιδιαιτερότητας του βαλκανικού εθνικισμού και των μειονοτικών προβλημάτων στην περιοχή πρέπει να αναζητηθούν στο πολιτικό σύστημα των δύο μεγάλων αυτοκρατοριών, της Οθωμανικής και της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Θα ήταν λοιπόν σκόπιμο να σταθούμε στις μορφές εθνογένεσης στη Βαλκανική.

1. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΩΝ

Στα Βαλκάνια παρατηρούμε δύο διαφορετικούς τύπους εθνογένεσης, που προσδιορίζονται από το σύστημα των δύο μεγάλων αυτοκρατοριών. Έτσι έχουμε από τη μια έναν τύπο «συντήρησης των διαφορών» και από την άλλη έναν τύπο «περιχαράκωσης».

α. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Στο οθωμανικό σύστημα, ο πληθυσμός ανήκε σε δύο μεγάλες ομάδες: (α) στη στρατιωτική τάξη, δηλαδή τα άτομα εκείνα τα οποία

10. Για το θέμα αυτό βλ.: Bruno de Witte, «Minorités nationales: reconnaissance et protection», *Pouvoirs*, τχ. 7, 1991, σ. 113-127· Joseph Yacoub, «Genèse et évolution d'un concept», *Confluences*, τχ. 4, φθινόπωρο 1992, σ.13-25.

11. Στο ίδιο, σ. 46.

με απόφαση του Σουλτάνου εκτελούν κάποια υπηρεσία, είναι απαλλαγμένα από τους φόρους και δεν μετέχουν στην παραγωγή (στρατιώτες, αξιωματούχοι κ.ά.) και (β) στους *ceaya*, δηλαδή τους υπηκόους που συμμετέχουν στην παραγωγή και είναι φορολογούμενοι.¹² Οι υπήκοοι ήταν οργανωμένοι σε θρησκευτικές και όχι εθνικές κοινότητες, οι οποίες παίρνουν το όνομα *μιλέτ* κατά τον 18ο αιώνα.¹³ Ο Μωάμεθ Β΄ αναγνώρισε δύο τέτοιες θρησκευτικές κοινότητες, εκτός από τη μουσουλμανική-σουνιτική: την ορθόδοξη και την αρμενική. Ένα τρίτο *μιλέτ*, το εβραϊκό, αναγνωρίστηκε πολύ αργότερα.¹⁴ Σύμφωνα με το σύστημα αυτό, η θρησκεία είναι που καθορίζει τη συμμετοχή στην οθωμανική κοινωνία και όχι η συμμετοχή σε κάποια εθνοτική ομάδα. Το σύστημα αυτό ήταν βέβαια σύστημα διακρίσεων. Αποτέλεσε όμως και τη βασικότερη εγγύηση εναντίον της αφομοίωσης από το μουσουλμανικό στοιχείο. Με κάποιο αναχρονισμό, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την πολιτική αυτή πολιτική «ανεκτικότητας». Συνεχίζοντας την παράδοση των μεγάλων μουσουλμανικών αυτοκρατοριών, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν έδειξε καμιά τάση αφομοίωσης, κανένα πνεύμα προσηλυτισμού. Μακροπρόθεσμα αυτό θα επέτρεπε τη διατήρηση της ιδιαιτερότητας των βαλκανικών λαών. Οι εξισλαμισμοί περιορίστηκαν στην Αλβανία, στη Βοσνία (17ος αιώνας), στην Κρήτη και σε ορισμένες περιοχές της Βουλγαρίας.¹⁵

Αυτή η οργάνωση σε θρησκευτικές κοινότητες περιέπλεξε τα πράγματα στη διαδικασία συγκρότησης των εθνικών κρατών και του αμοιβαίου προσδιορισμού και επέκτασης των βαλκανικών λαών. Ο βαλκανικός εθνικισμός του 19ου αιώνα και τα οράματα ε-

12. Halil Inalcik, «L'Empire Ottoman», *Studies in Ottoman Society and Economic History*, Variorum Reprints, 1958, σ. 82.

13. G. Castellan, *Histoire des Balkans*, Fayard, Παρίσι 1991, σ. 118. Το σύστημα των *μιλέτ* αναφέρεται στη διοίκηση των κοινοτήτων από τους θρησκευτικούς τους αρχηγούς. Βλέπε: Gilles Veinstein, «Les provinces balkaniques, 1606-1774», στο R. Mantran (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Παρίσι 1989, σ. 287-340· Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, τόμ. 1, Cambridge University Press, Cambridge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1985, σ. 49.

14. Οι ρωμαιοκαθολικοί επίσης άργησαν πολύ μέχρι να αναγνωριστούν ως *μιλέτ*. S. Shaw, *Histoire de l'Empire Ottoman et de la Turquie*, τόμ. 1, Horvath, Παρίσι 1983, σ. 161· Halil Inalcik, «L'Empire Ottoman», ό.π.: P.F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman rule*, University of Washington Press, Ουάσινγκτον 1977· L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart and Co., Νέα Υόρκη 1958.

15. Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 5ος, μέρος 2ο, βιβλίο 14ο, Αθήνα 1963, σ. 45-49· L.S. Stavrianos, ό.π., σ. 105-115.

θνικής απελευθέρωσης αφορούσαν κυρίως τους διανοούμενους, των οποίων αποτελούσαν και δημιουργήματα. Ο λαός, ακόμη και μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, συνέχισε να προσδιορίζει την αντίθεσή του με το οθωμανικό καθεστώς – και στην ουσία να αυτοπροσδιορίζεται – με όρους θρησκευτικούς.¹⁶ Αποτέλεσμα αυτών ήταν μια σχετική σύγχυση των εθνοτικών/εθνικών και θρησκευτικών όρων. Για παράδειγμα, για χρόνια *ρωμιός* σημαίνει χριστιανός, και στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται Βούλγαροι, Σέρβοι κ.ά. Η Βοσνία και η FYROM αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του συστήματος και των συνεπειών του. Το εκρηκτικό μείγμα λαών με διαφορετική εθνοτική προέλευση στο έδαφος των δύο δημοκρατιών οφείλεται ακριβώς σε μια ημιτελή διαδικασία εθνικής ολοκλήρωσης. Έτσι εξηγείται και το φαινόμενο των βόσνιων μουσουλμάνων – ταυτόχρονα θρησκευτική ομάδα και έθνος – και η όλη συζήτηση για ύπαρξη ή μη του «μακεδονικού» έθνους. Πολύ περισσότερο από δημιουργήματα του Τίτο, τα φαινόμενα αυτά έχουν τις ρίζες τους πολύ πιο πίσω.¹⁷

Στην περίπτωση της Βοσνίας, ο λόγος της ημιτέλειας αυτής μπορεί να αποδοθεί στο ρόλο του Ισλάμ, που, την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεπερνάει το θρησκευτικό επίπεδο και γίνεται στοιχείο συμμετοχής στην εξουσία και διατήρησης των κεκτημένων εκ μέρους της βόσνιας αριστοκρατίας. Με το πέρασμα του χρόνου, η θρησκεία αναδεικνύεται στο κυρίαρχο στοιχείο ταυτότητας των κατοίκων της περιοχής, μοναδικό διαφοροποιητικό σημείο έναντι των Σέρβων και των Κροατών. Η συμμετοχή στην κυρίαρχη ομάδα καθυστέρησε και τελικά εμπόδισε τη συγκρότηση μιας εθνικής ταυτότητας. Θα χρειαστεί να έρθει η δεκαετία του 1960 για να την αναγνωρίσει ο Τίτο, προβάλλοντας όμως και πάλι τον θρησκευτικό χαρακτηρισμό.

Από την άλλη, οι λόγοι της ημιτέλειας στη διαδικασία συγκρότησης μιας ξεχωριστής σλαβομακεδονικής ταυτότητας στηρίζονται κυρίως στη στενή συγγένεια του σλαβομακεδονικού στοιχείου με

16. Eric Hobsbawm, *L'ère des Révolutions*, Editions Complexe, Παρίσι 1988, σ. 177-187.

17. Όπως αναφέρει ο E. Gellner («Εθνικισμός και πολιτική στην Ανατολική Ευρώπη», παράρτημα στο *Έθνη και εθνικισμός*, ό.π., σ. 258), όταν πολύ αργότερα η εθνότητα αντικατέστησε τη θρησκεία ως προσδιοριστική αρχή, παραδόξως χρησιμοποιήθηκε η λέξη *μουσουλμάνος* για να δηλώσει μια εθνοτική ομάδα. Έτσι, στη Βοσνία ένας εθνοτικός όρος παρέπεμπε στο παρελθόν σε μια θρησκεία, και στο εξής ένας θρησκευτικός όρος αναφέρεται σε μια εθνοτική ομάδα.

το βουλγαρικό έθνος, η οποία οδήγησε σε μια ουσιαστική αδυναμία αυτοπροσδιορισμού των κατοίκων της περιοχής ως ξεχωριστής οντότητας, με βασική αιτία τη γλωσσική συγγένεια. Για πολλά χρόνια, στους κόλπους της σλαβομακεδονικής διανόησης, γίνονταν συζητήσεις για το αν η εθνότητα αυτή αποτελεί παρακλάδι του βουλγαρικού έθνους ή τελείως ανεξάρτητη εθνότητα.¹⁸ Οι λόγοι για τους οποίους έχει επιλεγεί η δεύτερη λύση οφείλονται κατά μεγάλο μέρος στις ιστορικές συγκυρίες (σερβική κατάκτηση των περιοχών κ.ά.).

β. Η Αυτοκρατορία των Αψβούργων

Η ιστορία των βαλκάνιων λαών που βρέθηκαν υπό την κυριαρχία των Αψβούργων, των Σλοβένων και των Κροατών, απέχει πολύ από το οθωμανικό μοντέλο. Να σημειώσουμε ότι η Σλοβενία ποτέ δεν υπήρξε, μέχρι το 1990, ανεξάρτητο κράτος. Από νωρίς πέρασε υπό τον έλεγχο γερμανικών φύλων και τον 13ο αιώνα υπό την κυριαρχία των Αψβούργων. Από την πλευρά της η Κροατία παύει να υφίσταται ως ανεξάρτητο κράτος από το 1102 και έπειτα, προχωρώντας σε προσωπική ένωση με το στέμμα της Ουγγαρίας και βάζοντας έτσι τέλος σε τρεις αιώνες ανεξάρτητης υπόστασης. Έτσι, οι Κροάτες έχουν να αντιμετωπίσουν αφενός τους Ούγγρους και αφετέρου την κεντρική εξουσία της Βιέννης. Όλο το εθνικό τους κίνημα θα διαμορφωθεί ως αποτέλεσμα δύσκολων ισορροπιών ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πόλους. Σε πολλές περιστάσεις θα πάρουν μια ενδιάμεση θέση στις διαφωνίες Ουγγαρίας και Αυστρίας, για να μπορέσουν να διατηρήσουν μια σχετική αυτονομία και κάποια ειδικά προνόμια.

Η Αυτοκρατορία των Αψβούργων αποτελούνταν από διάφορες περιοχές που ενώνονταν κυρίως μέσω του Οίκου των Αψβούργων. Όμως η τοπική αριστοκρατία και όχι ο αυτοκράτορας είχε τον άμεσο έλεγχο στη μάζα του πληθυσμού. Οι Αψβούργοι είχαν να κάνουν με μια αριστοκρατία με ισχυρά παραδοσιακά ερείσματα και δικαιώματα, ιδιαίτερα στην περιοχή της Ουγγαρίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι όλοι σχεδόν οι βαλκάνιοι υπήκοοι της Αυτοκρατορίας υπάγονταν στη σφαίρα επιρροής της Ουγγαρίας.

Οι αυστριακοί μονάρχες φρόντισαν να περιορίσουν την αυτοδι-

18. Πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βιβλίο του Krsto Misirkov, *Za makedonckite raboti* [Περί των μακεδονικών υποθέσεων], Σόφια 1903.

οίκηση των κροατικών περιοχών και προχώρησαν στη διαίρεσή τους σε δύο ζώνες: στην «αστική» Κροατία, που διοικούνταν από τον Ban (κυβερνήτη, διορισμένο από το στέμμα, συνήθως Ούγγρο) και το Sabor (το οποίο έστελνε αντιπροσώπους στην ουγγρική Diet) αφενός, και στη στρατιωτική Κροατία αφετέρου, όπου σέρβοι έποικοι σχημάτιζαν τη ραχοκοκαλιά της άμυνας εναντίον των Οθωμανών και όπου η εξουσία ανήκε στο αυτοκρατορικό Hofkriegsrat.¹⁹

Η παρουσία των Σέρβων στην Κροατία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Οι Σέρβοι, προσπαθώντας να σωθούν από την οθωμανική κυριαρχία, εγκαταστάθηκαν κατά μήκος των παλιών στρατιωτικών συνόρων της Μοναρχίας των Αψβούργων, στα δυτικά σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά την υποδούλωση της Βοσνίας και της Σερβίας. Μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα, ο σερβικός αυτός πληθυσμός της Μοναρχίας κατείχε προνομιακή θέση. Στην αρχή του 16ου αιώνα, οι Αψβούργοι, σε αντάλλαγμα για τις στρατιωτικές υπηρεσίες των σέρβων εποίκων, τους επιτρέπουν την ελεύθερη άσκηση της ορθόδοξης πίστης, τους απαλλάσσουν από φορολογικά βάρη και συγκατατίθενται στην κατοχή και εκμετάλλευση μιας συγκεκριμένης έκτασης γης. Σημαντικό είναι ότι, ήδη από το 1630, η περιοχή αυτή δεν υπάγεται στην ουγγρική διοίκηση αλλά κατευθείαν στον αυστριακό αυτοκράτορα.²⁰

Έτσι λοιπόν, παρατηρούμε ότι οι Κροάτες, υπό ουγγρική κυριαρχία, είναι εξαρχής υποχρεωμένοι να αναπτύξουν ένα αμυντικό εθνικό κίνημα απέναντι σε έναν ολοένα και πιο επιθετικό ουγγρικό εθνικισμό. Το κροατικό εθνικό κίνημα από τη γένεσή του αποτελεί δύναμη αντίστασης, καθώς προσπαθεί να περιορίσει τις επεκτατικές τάσεις των Ούγγρων. Η πολιτική και πολιτιστική αυτονομία της Κροατίας ήταν μονίμως απειλούμενες από τις συγκεντρωτικές τάσεις των Ούγγρων και από το φόβο ισοπέδωσής της από έναν πιο δυνατό αλλά και πιο δυναμικό εθνικισμό από το Βοσνά.

19. S. Trifković, «The first Yugoslavia and origins of Croatian separatism», *East European Quarterly*, XXVI, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1992, σ. 345-369.

20. Andre Sellier - Jean Sellier, *Atlas des peuples d'Europe Centrale*, La Découverte, Παρίσι 1991, σ. 143-150, Srdjan Trifković, *ό.π.*, Georges Castellon, *ό.π.*, Jean Nouzille, *Histoire des frontières*, Berg International, Παρίσι 1991, σ. 57 κ.ε.

γ. Οι διαφορές

Οι διαφορές των δύο συστημάτων για τον υπόδουλο πληθυσμό είναι μεγάλες. Στο οθωμανικό σύστημα δεν υπάρχει αριστοκρατία, αντίθετα με τους Αψβούργους όπου η αριστοκρατία αποτελεί συστατικό στοιχείο του πολιτικού οικοδομήματος. Η αριστοκρατία της περιοχής, ουγγρική και κροατική, αποτελεί ενδιαμέση τάξη ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και στο λαό. Οι Οθωμανοί, αντίθετα, εξολόθρευσαν όλη τη βαλκανική αριστοκρατία, γεγονός που συνέβαλε σε μια μεγαλύτερη ισότητα, αλλά και στην ανάπτυξη των θεσμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Αντίθετα, η Κροατία θα διατηρήσει την αριστοκρατία της, η οποία καθορίζει την πολιτική της με βάση τα συντεχνιακά συμφέροντά της και, στο μέτρο των δυνατοτήτων της, μετέχει στο φεουδαρχικό σύστημα της αυτοκρατορίας. Στην αυτοκρατορία αυτή δεν υπάρχει κάποιο σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως αυτό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι κροάτες ευγενείς βρίσκονταν σε δύσκολη κατάσταση: έπρεπε να αντισταθούν στην κυριαρχία τόσο της Βιέννης όσο και της ουγγρικής Diet, αλλά παράλληλα επιθυμούσαν να διατηρήσουν ανέπαφα τα φεουδαλικά τους δικαιώματα στη γη και στους χωρικούς. Το βασικό αποτέλεσμα αυτού είναι ότι η θέση ενός ατόμου στο οικοδόμημα της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων εξαρτιόταν περισσότερο από την κοινωνική τάξη στην οποία κάποιος ανήκε και πολύ λιγότερο από την εθνότητά του.

Συνοψίζοντας, από τη μια πλευρά υπάρχει το σύστημα των μιλέτ που στην πράξη λειτούργησε ως τρόπος διατήρησης των ιδιαιτεροτήτων, καθυστερώντας τη συγκρότηση μιας εθνικής ταυτότητας, και από την άλλη ο επιθετικός εθνικισμός των Αυστριακών και των Ούγγρων, που με την αφομοιωτική του τάση συνετέλεσε στη διαμόρφωση μιας πιο αμυντικής κροατικής εθνικής ταυτότητας, με την έννοια της αντίστασης και της πιο σκληρής περιχαράκωσης της ιδιαιτερότητας του κροατικού έθνους.

2. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΩΝ

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θα αποτελέσει στα Βαλκάνια το ορόσημο για τη γενίκευση του φαινομένου των εθνικών κρατών στην περιοχή, διαδικασία που είχε αρχίσει ήδη από τον 19ο αιώνα. Θα ολοκληρωθεί η αργή πολυδιάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατο-

ρίας και η αυτοκρατορία των Αψβούργων θα αποσυντεθεί σε πολλές μικρές μονάδες. Το έθνος θα αναχθεί στο μόνο νόμιμο θεμέλιο του κράτους, γεγονός ιδιαίτερα προβληματικό για μια περιοχή όπου οι εθνικές ομάδες είναι μικρού μεγέθους και καταδιασπασμένες, και τα σύνορα δεν ανταποκρίνονταν, στις περισσότερες περιπτώσεις, στη λογική ενός μονοεθνοτικού κράτους. Επιπλέον, η αλληλοδιείσδυση του θρησκευτικού και του εθνικού στοιχείου αποτέλεσε μόνιμο εμπόδιο στην επίπονη και γεμάτη συγκρούσεις διαδικασία εθνικής ολοκλήρωσης.

Έτσι, η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητη το 1830, η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο το 1878, η Βουλγαρία το 1908. Η Αλβανία θα κηρύξει την ανεξαρτησία της το 1912, αλλά θα χρειαστεί να φτάσει η δεκαετία του '20 για να γίνει αυτή πραγματικότητα. Όμως το πιο εντυπωσιακό γεγονός της περιόδου του τέλους των αυτοκρατοριών είναι αναμφίβολα η δημιουργία, το 1918, του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, που αργότερα θα πάρει το όνομα Γιουγκοσλαβία. Το κλειδί στην κατανόηση της χώρας αυτής βρισκόταν πάντα στα συστατικά της μέρη. Εκείνο που είχε διάρκεια ήταν οι εθνικές κοινότητες. Η συγκρότηση της Γιουγκοσλαβίας, δημιούργημα της κροατικής και σερβικής *intelligentsia*, αποτέλεσε από την αρχή της ένα πολιτισμικό, κοινωνικό, εθνοτικό σοκ, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο μέρος του λαού να μείνει ξένο και εχθρικό προς την ένωση. Αντίθετα με τις αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας, διατηρήθηκαν αναλλοίωτοι στο έδαφος της χώρας πολλοί παράλληλοι εθνικισμοί, που περιέμεναν την κατάλληλη στιγμή για να εκραγούν.

Ο θρίαμβος των αφομοιωτικών πολιτικών και του μοντέλου του μονολιθικού εθνικού κράτους που κυριάρχησε μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αποτέλεσε σαφή άρνηση των μειονοτήτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι, από την περίοδο αυτή και μετά, η ακεραιότητα των νέων εθνικών κρατών θα βρίσκεται σε διαρκή αντίθεση με την ταυτότητα της εθνοτικής ομάδας, αποδεικνύοντας το επίσφαλές της νομιμοποίησης των περισσότερων βαλκανικών οντοτήτων.

3. ΤΑ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ

Κατά τον Hobsbawm,²¹ το μεγάλο επίτευγμα των κομμουνιστικών καθεστώτων στις πολυεθνικές χώρες ήταν ότι περιόρισαν τις καταστροφικές συνέπειες του εθνικισμού στο έδαφός τους. Είναι γεγονός ότι οι πολιτικές των κομμουνιστικών κομμάτων είχαν ως στόχο την αποφυγή της πολιτικοποίησης των εθνοτικών διαφορών. Όμως στα Βαλκάνια οι αφομοιωτικές πολιτικές, χωρίς ποτέ να λεχθεί ρητά, υιοθετήθηκαν στην πράξη από τα κομμουνιστικά καθεστώτα της περιοχής.²² Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η πολιτική του Τσαουσέσκου έναντι της ουγγρικής μειονότητας στη Ρουμανία, στο πλαίσιο ενός ιδιότυπου «εθνικιστικού σοσιαλισμού» που αναπτύχθηκε εκεί, όπως και η πολιτική του Ζίβκοφ έναντι της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία κατά την περίοδο 1985-89. Αντίθετο παράδειγμα είναι η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο, όπου επιχειρήθηκε να κατασκευαστεί μια «γιουγκοσλαβική» ταυτότητα, με την παράλληλη αναγνώριση των επί μέρους εθνотήτων, που έφτασε μέχρι τη δημιουργία νέων εθνών ως τρόπο επίλυσης των εθνικών ανταγωνισμών.²³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι «Μουσουλμάνοι» (με κεφαλαίο Μ που υποδηλώνει την εθνότητα και όχι τη θρησκευτική ομάδα) και οι «Μακεδόνες». Ο Τίτο επέλεξε την ενίσχυση των ιδιαιτεροτήτων, μέχρι του σημείου όμως που αυτό δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τον «γιουγκοσλαβικό πατριωτισμό».

Στη Βαλκανική, κατά το διάστημα αυτό, συχνά το πολιτικό κέντρο ενοποιούσε μειονοτικές ομάδες με στόχο να υποβαθμίσει την παρουσία μιας άλλης μειονότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Επί πολλά χρόνια, στις στατιστικές παρουσίαζαν μαζί τους Ρόμα (Τσιγγάνους) και τους Τούρκους, καθώς και τους Σλάβους μουσουλμάνους, ως μέσο ισοστάθμισης της σπουδαιότητας του αλβανικού στοιχείου. Πάντως, συχνά και η ίδια η αλβανική μειονότητα δήλωνε, κατά την κομμουνιστική περίοδο, συμμετοχή σε

21. Eric Hobsbawm, *Έθνη...*, ό.π., σ. 251.

22. Πολλά στοιχεία που τεκμηριώνουν αυτή τη θέση υπάρχουν στην εξαιρετική μελέτη του Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι 1992.

23. George Schopflin, «The rise and fall of Yugoslavia», στο *The politics of ethnic conflict regulation* (John McGarry - Brendan O'Leary) (επιμ.), Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1993, σ. 172-203.

διαφορετική εθνοτική ομάδα. Οι Αλβανοί, οι σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι και οι Τσιγγάνοι συχνά δηλώνονταν στην πρώην Γιουγκοσλαβία ως Τούρκοι για να πάρουν την άδεια μετανάστευσης στην Τουρκία. Έτσι, είναι χαρακτηριστικό ότι το 30% από όσους δηλώθηκαν Τούρκοι το 1953 δεν ήταν τουρκόφωνοι.²⁴

Γενικά στα Βαλκάνια, από τη δημιουργία των εθνικών κρατών μέχρι σήμερα, συχνά οι κατηγορίες των στατιστικών χρησιμοποιήθηκαν για να ξαναχαράξουν το χάρτη της εθνοτικής σύνθεσης της χώρας, γεγονός που έχει μακροπρόθεσμες συνέπειες. Το ίδιο έγινε επανειλημμένα και κατά την κομμουνιστική εποχή. Θα αναφέρουμε εδώ την περίπτωση της Βουλγαρίας όπου, στο πλαίσιο της πολιτικής του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος, στις απογραφές του 1947 και 1956 εμφανίζεται η κατηγορία «Μακεδόνας». Αυτό είχε άμεση σχέση με την ιδέα να ενωθούν τα τρία τμήματα της Μακεδονίας στο πλαίσιο μιας βαλκανικής ομοσπονδίας. Όταν εγκαταλείφθηκε αυτή η πολιτική, η κατηγορία «Μακεδόνας» εξαναφάνιστηκε από τις απογραφές.²⁵

4. Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1990

Με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων και την προσπάθεια συγκρότησης μιας νέας ταυτότητας, το κράτος εμφανίζεται ως ο συντονιστής της διαδικασίας μετάβασης και ο παράγοντας που ουσιαστικά καθορίζει το καθεστώς των μειονοτήτων. Το βασικό πρόβλημα είναι να βρεθεί μια ισορροπία ανάμεσα στην ανάγκη κοινωνικής και πολιτικής συνοχής και στη διεκδίκηση μιας διαφορετικής εθνοτικής ταυτότητας. Τελικά, είναι η ίδια η κυρίαρχη εθνική/θρησκευτική ομάδα που έρχεται να αποφασίσει αν υπάρχουν ή όχι μειονότητες στους κόλπους της και ποιος είναι ο τρόπος για να οριστεί μια μειονότητα.

Τα νέα μετακομμουνιστικά καθεστώτα στα Βαλκάνια ακολούθησαν διαφορετικές πολιτικές απέναντι στις μειονότητές τους, οι οποίες καθορίστηκαν από πολλούς και συχνά αλληλοσυμπληρού-

24. Hugh Poulton, *The Balkans. Minorities and States in Conflict*, Minority Rights Publications, Λονδίνο 1991, σ. 91-93· Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*, Νέα Υόρκη 1968, σ. 181-182.

25. Irina Bokova, «Bulgaria and ethnic tensions in the Balkans», *Mediterranean Quarterly*, τόμ. 2, τχ. 1, χειμώνας 1991, σ. 88-98.

μενους παράγοντες: από το μέγεθος της μειονότητας, την απειλή που θεωρούνταν ότι αποτελούσε για την εδαφική ακεραιότητα, τη συνάφεια και τις δεσμεύσεις της με ξένη δύναμη κ.ά. Όμως, σε κάθε περίπτωση, η δυνατότητα της νέας κεντρικής εξουσίας να διεισδύει στην περιφέρεια και να επιβάλλει τις πολιτικές της αποτελεί σαφές πρόκριμα για την αστάθεια ή σταθερότητα του πολιτικού συστήματος και, σε τελική ανάλυση, για την επιτυχία της μετάβασης στη μετακομμουνιστική περίοδο. Και αυτό και στα τρία επίπεδα ανάλυσης που αναφέραμε στην αρχή. Τόσο στο επίπεδο μετάβασης στην οικονομία της αγοράς, με τη δυνατότητα ή μη που θα έχουν τα μέλη της μειονότητας να συμμετέχουν στη νέα οικονομική διαδικασία και να εκκινήσουν με ίσες ευκαιρίες στον ελεύθερο ανταγωνισμό. Αλλά και στο επίπεδο του εκδημοκρατισμού, με τη μορφή που θα πάρει η νομοθετική ρύθμιση ατομικών και συλλογικών – μειονοτικών δικαιωμάτων (τα ατομικά δικαιώματα προστατεύουν από μια πολιτική διακρίσεων αλλά όχι από μια πολιτική αφομοίωσης).²⁶ Το βασικό ερώτημα όμως στο οποίο τα βαλκανικά κράτη κλήθηκαν να απαντήσουν ήταν αν ο εκδημοκρατισμός και μια πολυεθνική, ανεκτική κοινωνία είναι δύο αλληλοαποκλειόμενες επιλογές.

Τέλος, στο κεντρικό ζήτημα της συγκρότησης μιας νέας ταυτότητας, η στάση του νέου κέντρου θα αποδειχθεί καθοριστική στο αν η νέα ταυτότητα θα συγκροτηθεί «εναντίον» κάποιου άλλου, που νοείται ως εχθρός είτε της μειονότητας είτε της κυρίαρχης εθνότητας. Η ύπαρξη «αντικειμένου μίσους», ως προς το οποίο συγκροτείται η ταυτότητα, δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στη δυνατότητα επίλυσης των αντιθέσεων και των συγκρούσεων μεταξύ των ομάδων. Αυτό που έχει στη δεδομένη στιγμή ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι να δούμε τους τύπους ενέργειας των νέων πολιτικών κέντρων στην προσπάθεια να σταθεροποιήσουν την εξουσία τους και να προχωρήσουν με τους δυνατόν λιγότερους κλυδωνισμούς στην πορεία της μετάβασης. Και από την άλλη, τους τύπους αντίδρασης/απάντησης των μειονοτήτων στην πολιτική του κέντρου. Θα επιχειρηθεί δηλαδή η παρουσίαση των κύριων πολιτικών επιλογών των νέων καθεστώτων και των μειονοτήτων στα Βαλκάνια στην περίοδο μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων.

26. Απαιτείται λοιπόν μια απάντηση στο ερώτημα, δικαιώματα μειονοτήτων ως συνόλων ή δικαιώματα ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες. Συναφές με τα ερωτήματα αυτά: M. Roux, *ό.π.*, σ. 27-47.

Στη θεωρία έχουν διατυπωθεί μέχρι σήμερα διάφορες τυπολογίες για τις πολιτικές των διαφόρων πολυεθνικών κρατών στην αντιμετώπιση των μειονοτικών τους προβλημάτων. Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να τις παρουσιάσουμε με τη μορφή δύο κάθετων αξόνων:

Έτσι, λύσεις τύπου A (αποδοχής/εξαφάνισης των διαφορών) θεωρούνται, για παράδειγμα, οι ακόλουθες πολιτικές:

- διχοτόμηση ή απόσχιση εδάφους
- η ολοκλήρωση-συσσωμάτωση, με τη βαθμιαία δημιουργία ενός νέου έθνους

Λύσεις τύπου Β (αποδοχής/διαχείρισης των διαφορών) μπορούν να είναι οι ακόλουθες:

- καντονοποίηση ή ομοσπονδοποίηση
- η consociational democracy (κοινωνιοσυναινετική ή κοινωνιο-συνεργατική δημοκρατία)

Στην κατηγορία Γ (λύσεις τύπου άρνησης/εξαφάνισης των διαφορών) θα μπορούσαν να αναφερθούν :

27. Λύσεις αποδοχής είναι αυτές κατά τις οποίες το πολιτικό κέντρο αποδέχεται την ύπαρξη της άλλης πλευράς ως ξεχωριστού λαού ή μειονότητας και παραδέχεται ότι η άλλη πλευρά είναι το άλλο μέρος στη διαμάχη με ηγεσία που είναι νομιμοποιημένος συνομιλητής. Λύσεις άρνησης είναι αυτές που απορρίπτουν το αντίπαλο μέρος ως λαό και ως το άλλο μέρος στη διαμάχη. Βλ. Alexis Heraclides, *The Self Determination...*, ό.π., σ. 11· του ίδιου, «Conflict Resolution, Ethnonationalism and Middle East Impasse», *Journal of Peace Research*, τόμ. 26, τχ. 2, σ. 197-212.

28. John McGarry - Brendan O'Leary, «The macro-political regulation of ethnic conflict», στο J. McGarry - Br. O'Leary (επιμ.), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation (case studies of protracted ethnic conflict)*, Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1993, σ. 4.

- η γενοκτονία
- η ομαδική εκδίωξη ή βίαιη μετακίνηση πληθυσμών

Τέλος, στον τύπο Δ (λύσεις άρνησης/διαχείρισης διαφορών) εντάσσονται:

- η θεσμοθέτηση καθεστώτος apartheid
- ο ηγεμονικός έλεγχος

Τα παραδείγματα που δίνουμε είναι ενδεικτικά. Σε κάθε κατηγορία θα μπορούσαν να προστεθούν και άλλες λύσεις που δίνονται από τα καθεστώτα για την αντιμετώπιση του προβλήματος με τις μειονότητες. Επίσης, συχνά συναντούμε συνδυασμένες αυτές τις λύσεις, ή την εφαρμογή στο ίδιο κράτος διαφορετικών λύσεων για διαφορετικές μειονότητες.

Στη σημερινή εποχή, πολλά κράτη της Βαλκανικής απειλούνται από τις μειονοτικές συγκρούσεις και από την αδυναμία τους να φτάσουν σε μια κοινωνική συνοχή/ένσωμάτωση/ μέσα από την αποδοχή της διαφορετικότητας. Σχηματοποιώντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το νέο πολιτικό κέντρο, που διαμορφώθηκε μετά την πτώση των βαλκανικών καθεστώτων, ακολούθησε τρεις, κατά κανόνα, τύπους ενέργειας:

- συναινετικό/κατευναστικό [λύση τύπου Β]
- αφομοιωτικό (με λιγότερο ή περισσότερο βίαιο χαρακτήρα) [λύση τύπου Α]
- κατασταλτικό (με εγκαθίδρυση de facto συστήματος apartheid) [λύση τύπου Δ]

Στις ενέργειες του κέντρου, η μειονότητα απάντησε με τρεις διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με την περίπτωση:

- με πολιτική νομιμόφρονος συμμετοχής στο πολιτικό παιχνίδι (αποδοχή του status quo)
- με υπό όρους συμμετοχή
- με πολιτική αυτονομίησης/απόσχισης

Με δυο λόγια, η μειονότητα μπορεί να απαντήσει είτε με την προσπάθεια να κερδίσει καλύτερους όρους συμμετοχής στο πολιτικό παιχνίδι, αποδεχόμενη τους «κανόνες του παιχνιδιού» και συγκροτώντας ένα κόμμα με πανεθνική εμβέλεια· είτε με την απόφαση συμμετοχής, διατηρώντας πάντα τις επιφυλάξεις της και αντιμετωπίζοντας ως μια ρεαλιστική πιθανότητα τη σύγκρουση· είτε, τέλος, με τη δημιουργία μιας οργάνωσης που συμβάλλει στη σύγκλιση όλων των ενεργειών προς ένα απώτερο στόχο, δηλαδή την απόσχιση, που οδηγεί άλλοτε στην ανεξαρτησία και άλλοτε στην έ-

νωση με το μητροπολιτικό κέντρο. Ως προς αυτό το στοιχείο, η εδαφική συνέχεια μιας μειονότητας είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό σημείο. Γενικά, όταν έχουμε να κάνουμε με μειονότητες με συγκεκριμένη εδαφική βάση, δεν απαιτείται η μειονότητα να υποφέρει οικονομικά, εκπαιδευτικά ή κοινωνικά για να γίνει αποσχιστική, εφόσον υπάρχει ανισότητα στην πολιτική και πολιτιστική σφαίρα.²⁹ Η περίπτωση των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου είναι χαρακτηριστική.

Αυτές οι κατηγορίες δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες. Στην πραγματικότητα, συχνά, τόσο αυτές που αφορούν το κέντρο όσο και αυτές που αφορούν την περιφέρεια μπορούν να συνδυαστούν, να αλληλοσυμπληρωθούν ή να εναλλαγούν.

Συναινετική πολιτική έναντι των μειονοτήτων ακολούθησαν έναντι των μουσουλμανικών μειονοτήτων τους τόσο η Βουλγαρία, όσο και η FYROM (Τούρκοι, Αλβανοί). Οριακά ανάμεσα σε αυτή και την αφομοιωτική πολιτική βρίσκεται η πολιτική της Αλβανίας έναντι της ελληνικής και της σλαβομακεδονικής μειονότητάς της, αλλά και η πολιτική της Ελλάδας έναντι των μουσουλμανικών πληθυσμών της Θράκης.

Αφομοιωτική πολιτική συναντούμε στη Ρουμανία έναντι της σημαντικότερης ουγγρικής μειονότητας και στη Σερβία έναντι της ουγγρικής μειονότητας στη Βοϊβοντίνα. Τέλος, κατασταλτική πολιτική, με την κυριολεκτική έννοια του όρου, μπορεί να θεωρηθεί μόνο η πολιτική της Σερβίας στην περίπτωση του Κοσσυφοπεδίου.

Όσον αφορά τις αντιδράσεις των μειονοτήτων, στην πολιτική νομιμόφρονος συμμετοχής μπορεί να ενταχθεί η περίπτωση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία, αλλά και στη FYROM. Η πολιτική της υπό όρους συμμετοχής είναι η πιο συνηθισμένη στην περιοχή, υπό τις παρούσες συνθήκες. Εδώ εντάσσεται η πολιτική των μουσουλμανικών μειονοτήτων στη Θράκη, η πολιτική των λοιπών μουσουλμανικών κοινοτήτων –πλην της τουρκικής– στη Βουλγαρία, των Ούγγρων στη Βοϊβοντίνα και στη Ρουμανία και η πολιτική των Αλβανών της FYROM, καθώς και η πολιτική της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Τέλος, στην κατηγορία της πολιτικής απόσχισης μπορεί να ενταχθεί η περίπτωση των Σέρβων της Κράινα και των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου.

29. Alexis Heraclides, *The Self Determination...*, ό.π., σ. 13.

Ιδιαίτερη έμφαση, στο πλαίσιο αυτής της παρουσίας, θα δοθεί στις ακόλουθες περιπτώσεις: στη Σερβία με την αλβανική μειονότητα, στην Κροατία με τους Σέρβους της Κράινα, στη Βουλγαρία με την τουρκική μειονότητα, στην Αλβανία με την ελληνική μειονότητα και, τέλος, στη FYROM με την αλβανική μειονότητα.

Πρέπει εξ αρχής να σημειώσουμε ότι τα αριθμητικά στοιχεία για τις μειονότητες, τόσο αυτά που δίδονται από το κράτος όσο και αυτά που δίνει η ίδια η μειονότητα, δεν είναι αξιόπιστα. Το μέγεθος των μειονοτήτων αποτέλεσε και αποτελεί ζήτημα στρατηγικών επιλογών του πολιτικού κέντρου και οι εκτιμήσεις για το μέγεθός τους έχουν ακόμη σαφώς πολιτικό χαρακτήρα.³⁰

Οι κατηγορίες των απογραφών μπορούν ακόμη και να επαναχαράξουν τα εθνοτικά «σύνορα».³¹ Επειδή συνήθως η κυβέρνηση χρησιμοποιεί αυτές τις τεχνητές κατηγορίες ως βάση για αντιμετώπιση συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων ή και παραχώρηση πολιτικών και οικονομικών πλεονεκτημάτων, με το πέρασμα του χρόνου ομάδες που διαφέρουν μεταξύ τους αρχίζουν να δρουν από κοινού, δεδομένου ότι μοιράζονται κοινές εμπειρίες καταπίεσης ή κοινά συμφέροντα ή ακόμη προνόμια. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ομοιογενοποίηση του μουσουλμανικού χώρου στη Δ. Θράκη, όπου παρατηρείται σύγκλιση των Πομάκων με τον τουρκόφωνο πληθυσμό.

Το πολιτικό σύστημα όχι μόνο απαντά, αντιδρά σε υπάρχουσες εθνοτικές διαφορές μέσα στους κόλπους του, αλλά και συχνά μπορεί να δημιουργήσει νέες εθνοτικές ομάδες.³² Ας σημειώσουμε σε αυτό το σημείο τις εξής παρατηρήσεις:

Πρώτον, οι θεσμοί και οι κρατικές πολιτικές είναι καθοριστικές στη διαμόρφωση και ανάδειξη μειονοτικών κινημάτων.³³

30. Βλέπε Andre Liebich, «Minorities in Eastern Europe: Obstacles to a reliable count», *RFE/RL Research Report*, 15 Μαΐου 1992, σ. 32-39.

31. Fredrik Barth, «Introduction», στο Fr. Barth (επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Βοστώνη 1969, σ. 9-38· Rita Jalali - Seymour M. Lipset, «Racial and Ethnic Conflicts. A global perspective», *Political Science Quarterly*, τόμ. 107, τχ. 4, 1992-93, σ. 585-606.

32. Βλέπε για το θέμα αυτό: Fredrik Barth, ό.π· Paul Mercier, «On the meaning of tribalism in Black Africa», στο *Africa: Social Problems of Change and Conflict*, San Francisco 1965, σ. 483-501· R. Jalali - S.M. Lipset, ό.π.

33. Alexis Heraclides, «From autonomy to secession: building down», στο Groom - Taylor (επιμ.), *Frameworks for International Cooperation*, Pinter Publishers, Λονδίνο 1990, σ. 119· του ίδιου, *The Self-Determination...*, ό.π.

Δεύτερον, το πολιτικό κέντρο και η κυρίαρχη εθνότητα μπορούν να διαλέξουν κάποια μειονότητα, για να την χρησιμοποιήσουν ως συνεργάτη για την εφαρμογή της κρατικής πολιτικής ή ως διάλυο για την κρατική πατρωνία. Η τουρκική μειονότητα στη FYROM, για μεγάλα διαστήματα, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα.

Τρίτον, σε χώρες με έντονα προβλήματα μειονοτήτων, όπως οι βαλκανικές, και σε μεταβατικές περιόδους, όπως αυτή την οποία διανύουν σήμερα, όλες οι πολιτικές δυνάμεις προσπαθούν να αποκομίσουν οφέλη από τα εθνотικά ζητήματα. Σε τέτοιου τύπου πολυεθνотικά κράτη οι πολιτικοί έχουν πολλά κίνητρα να παίξουν το εθνотικό χαρτί. Είναι δε σύνηθες ορισμένα πολιτικά κόμματα να έχουν πιο φιλικές σχέσεις με συγκεκριμένες μειονотικές ομάδες από ό,τι με άλλες. Για παράδειγμα, στη Βουλγαρία η Ένωση Δημοκρατικών Δυνάμεων (ΕΔΔ) έχει αποκτήσει αρκετή επιρροή στην τουρκική μειονότητα και το Βουλγαρικό Σοσιαλιστικό Κόμμα στους Πομάκους.³⁴ Η ΕΔΔ ειδικότερα χρησιμοποίησε στην προεκλογική της εκστρατεία την αντιτουρκική πολιτική του καθεστώτος Ζίβκοφ ως φόβητρο εναντίον του Βουλγαρικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. Τα ζητήματα λοιπόν της σχέσης του πολιτικού κέντρου με τη μειονότητα, ο τρόπος διανομής, μέσω των διοικητικών δομών, οικονομικών προνομίων ή εργασίας γίνονται αντικείμενο της κομματικής διαπάλης, περιπλέκοντας τα πράγματα και την ίδια την άσκηση κρατικής πολιτικής. Αυτό ακόμη και στις περιπτώσεις που υπάρχουν μειονотικά κόμματα για να εκπροσωπούν τα συμφέροντα της ομάδας.

Τέταρτον, η πολιτική σύγκρουση στη βάση εθνотικών ζητημάτων δημιουργεί συγκρούσεις μηδενικού αθροίσματος, διαφορές δηλαδή που δεν είναι διαπραγματεύσιμες, συχνά με εκρηκτικά αποτελέσματα.

Πέμπτον, τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο για τις επιλογές του πολιτικού κέντρου είναι η ύπαρξη Μητέρας-χώρας για τη μειονότητα, καθώς και το γεγονός της γειτνίασης ή μη με τη χώρα αυτή. Έτσι, οι Ρόμα (Τσιγγάνοι) στη FYROM (περίπου 55.000) ή στη

34. Ivan Ilchev - Duncan M. Perry, «Bulgarian ethnic groups politics and perceptions», *RFE/RL Research Report*, 19 Μαρτίου 1993, σ. 35-41· Yulian Konstantinov, «“Nation-state” and “minority” types of discourse - Problems of communication between the majority and the Islamic minorities in Contemporary Bulgaria», *Innovation*, τόμ. 5, τχ. 3, 1992, σ. 75-89.

Βουλγαρία (550.000)³⁵ βρίσκονται πάντα σε μειονεκτική θέση, δεδομένου ότι λείπει το σημείο αναφοράς καθώς και ο πόλος συσπείρωσης. Διαπραγματεύονται έτσι από θέση αδυναμίας. Αντίθετο είναι το παράδειγμα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, όπου η γειτνίαση με την Ελλάδα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην άσκηση πολιτικής.

α. Πολιτικές του κέντρου

ι. Συναινετική/κατευναστική πολιτική

Η πολιτική αυτή αναφέρεται στην προσπάθεια του πολιτικού κέντρου να βρει ένα *modus vivendi* με τη μειονότητα, ώστε να την εντάξει ενεργά στη διαδικασία οικοδόμησης της νέας μετακομμουνιστικής κοινωνίας. Οι περιπτώσεις της Βουλγαρίας έναντι της τουρκικής μειονότητας και της FYROM έναντι της αλβανικής είναι χαρακτηριστικές.

Η βουλγαρική περίπτωση

Εγκαταλείποντας την πολιτική βίαιου εκβουλγαρισμού που είχε εγκαινιάσει ο Ζίβκοφ στα τέλη του 1984, και η οποία προκάλεσε την έξοδο 300.000 Τούρκων της Βουλγαρίας το 1989, το νέο καθεστώς προσπάθησε να ενσωματώσει την τουρκική μειονότητα στο βουλγαρικό κράτος.

Στην πρώτη απογραφή εθνικών μειονοτήτων που έγινε στη Βουλγαρία μετά από 18 χρόνια (1992), φαίνεται ότι ζουν στη χώρα 829.000 τουρκόφωνοι (9,8%), ενώ 12,7% αναφέρονται ως μουσουλμάνοι. Οι Τούρκοι της Βουλγαρίας ζουν σε μεγάλους αγροτικούς θύλακες, στη βορειοανατολική Βουλγαρία (γύρω από το Ράζγκραντ) και στη νοτιοανατολική (γύρω από το Χάσκοβο-Κιρτζαλί). Στις δύο αυτές περιοχές είναι συγκεντρωμένο το 80% του τουρκικού πληθυσμού.

Η Βουλγαρία είναι μια χώρα όπου 20-25% του πληθυσμού είναι μέλη εθνικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων. Γίνεται εύκολα σαφές ότι το νέο καθεστώς δεν έχει τη δυνατότητα να έρθει σε σύγκρουση με το μειονοτικό στοιχείο. Αντίθετα, έχει πολύ μικρότερο κόστος η ένταξή του στην κοινή προσπάθεια ανοικοδόμησης. Η ανυπαρξία βουλγαρικής μειονότητας στην Τουρκία, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αντίβαρο, συνέβαλε στο να αποκτήσει ιδιαίτε-

35. Για τα στοιχεία βλέπε Hugh Poulton, *The Balkans...*, ό.π.

ρη δυναμική η μειονότητα. Επιπλέον, η Βουλγαρία στην προσπάθειά της να αλλάξει το αμυντικό της δόγμα και να θέσει την αρχή των ίσων αποστάσεων από τους γείτονες, χρησιμοποίησε τις ελευθερίες, τη βελτίωση της θέσης της τουρκικής μειονότητας ως απόδειξη των καλών της προθέσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Κίνηση Δικαιωμάτων και Ελευθεριών του Αχμέτ Ντογκάν συμμετείχε αρχικά στην Ένωση Δημοκρατικών Δυνάμεων, το συνασπισμό των αντικομμουνιστικών κομμάτων. Έλαβε μέρος στις εκλογές του 1990 και αργότερα, παρόλο που το νέο Σύνταγμα του 1991 απαγόρευε τη συμμετοχή στις εκλογές κομμάτων σε εθνοτική βάση, η ΕΔΔ υποστήριξε την αυτόνομη κάθοδό της στις εκλογές του 1991. Στις εκλογές αυτές ο Ντογκάν κέρδισε 24 έδρες έναντι 116 της ΕΔΔ και 110 των Σοσιαλιστών, και το κόμμα του έγινε ο ρυθμιστής του πολιτικού σκηνικού.

Σήμερα το νέο καθεστώς αναγνωρίζει την ύπαρξη «τουρκόφωνης μουσουλμανικής μειονότητας», χωρίς όμως να φτάνει στο σημείο να αναγνωρίσει «τουρκική εθνική μειονότητα», όπως είχε συμβεί στο παρελθόν.

Ποια είναι όμως στην πράξη τα αποτελέσματα της πολιτικής που ακολούθησε το νέο βουλγαρικό καθεστώς; Είναι γεγονός ότι, κατά το 1992, η έμφαση στο εθνοτικό ζήτημα είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως αγνοήθηκαν οι άλλες πτυχές του μειονοτικού προβλήματος, με αποτέλεσμα να χειροτερέψει η οικονομική ή/και η κοινωνική κατάσταση των μειονοτήτων. Στη νότια Βουλγαρία οι Τσιγγάνοι (Ρόμα) και οι Τούρκοι επλήγησαν ιδιαίτερα όταν η ύφεση οδήγησε σε μαζικές απολύσεις. Υπολογίζεται ότι πολλές χιλιάδες Τούρκοι εγκατέλειψαν τη χώρα το 1992 λόγω της ανεργίας και της απογοήτευσης από το νόμο περί διανομής της γης.³⁶ Ο ίδιος ο πρόεδρος Ζέλεφ αναγνώρισε τον Ιούλιο 1992 ότι η ανεργία αγγίζει μέχρι και το 40% του τουρκικού πληθυσμού.

Σημαντικό στοιχείο στις σχέσεις της μειονότητας με την κυρίαρχη βουλγαρική εθνότητα είναι η διάχυτη αίσθηση μεταξύ του βουλγαρικού πληθυσμού ότι υπάρχει απειλή τόσο εξωτερικά απ' την Τουρκία όσο κι εσωτερικά απ' το τουρκικό στοιχείο, με αποτέλεσμα σειρά αντιτουρκικών εκδηλώσεων σε διάφορα σημεία της χώρας.³⁷

36. Kjell Engelbrekt, «Bulgaria: The Weakening of Postcommunist Illusions», *RFE/RL Research Report*, 1 Ιανουαρίου 1993, σ. 78-83.

37. Στο ίδιο, σ. 80-81.

Η περίπτωση της FYROM

Η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας αποτελεί ένα μωσαϊκό εθνοτήτων, οι οποίες βρίσκονται σε πολύ ασταθή ισορροπία μεταξύ τους. Η κύρια όμως αντίθεση είναι ανάμεσα στους Σλαβομακεδόνες (1.328.187, σύμφωνα με την απογραφή του 1991) και το αλβανικό στοιχείο. Οι Αλβανοί της FYROM, οι οποίοι είναι εγκαταστημένοι κυρίως στη δυτική περιοχή της χώρας, κοντά στα σύνορα με την Αλβανία, παρουσιάζουν ποσοστά (ανεπίσημα) που πλησιάζουν το 40%, αν και τα επίσημα στοιχεία δίνουν 21,72% (απογραφή 1991). Οι Αλβανοί ήταν για χρόνια – και αυτό ισχύει σε μεγάλο βαθμό ακόμη – εκτός του δημόσιου τομέα, που στελεχωνόταν αποκλειστικά από Σλαβομακεδόνες. Το Κόμμα Δημοκρατικής Ευημερίας (PDP), το ισχυρότερο αλβανικό κόμμα, ισχυρίζεται ότι οι Αλβανοί αποτελούν μόνο το 4% του προσωπικού του δημόσιου τομέα και ένα ελάχιστο ποσοστό μεταξύ των αστυνομικών.³⁸

Είναι γεγονός ότι η νέα ηγεσία υπό τον πρόεδρο Γκλιγκόροφ έχει συνειδητοποιήσει ότι δεν μπορεί να υπάρξει ειρηνική πορεία μετάβασης χωρίς τη συμμετοχή των εθνοτικών ομάδων, και κυρίως των Αλβανών. Έτσι, στη FYROM, αντίθετα με ό,τι ισχύει στη Βουλγαρία και στην Αλβανία, επιτρέπεται η δημιουργία κομμάτων σε εθνοτική βάση. Πρόβλημα παρουσιάστηκε όμως με το Σύνταγμα, το οποίο στο προοίμιο του σημειώνει ότι «η Μακεδονία είναι το εθνικό κράτος του μακεδονικού λαού». Οι Αλβανοί δήλωσαν ότι αυτό σημαίνει ότι είναι πολίτες δευτέρας τάξεως και διεκδίκησαν ένα ισότιμο καθεστώς. Τόνισαν επίσης ότι η καλύτερη λύση θα ήταν το Σύνταγμα να μη διακρίνει με βάση εθνοτικές γραμμές αλλά μόνο με βάση την υπηκοότητα.³⁹ Για ένα διάστημα φάνηκε ότι τα δύο μέρη κατάφεραν να φτάσουν σε κάποια συμφωνία για την αναθεώρηση του Συντάγματος με στόχο την παράλειψη της αναφοράς σε κυρίαρχη εθνότητα και μειονότητες.⁴⁰ Αυτό όμως είναι αμφίβολο αν θα το δεχθεί το VMRO (και όλες οι διασπάσεις του), του οποίου η συμφωνία είναι απαραίτητη σε περίπτωση αναθεώρησης του Συντάγματος.⁴¹

38. Hugh Poulton, «The Republic of Macedonia after the UN recognition», *RFE/RL Research Report*, 4.6.1993, σ. 22-30.

39. ATA, 13.2.1993.

40. Hugh Poylton, «The Republic...», *ό.π.*, σ. 24.

41. Στο ίδιο, σ. 25-26.

Η αλβανική περίπτωση

Σχετικά οριακά, μεταξύ αυτής και της επόμενης κατηγορίας μπορεί να ενταχθεί η περίπτωση της αλβανικής πολιτικής στη νότια Αλβανία («Βόρειο Ήπειρο»). Η ελληνική μειονότητα, κατά την αλβανική απογραφή του 1989, την πρώτη που περιείχε στοιχεία για εθνικές μειονότητες, αποτελούνταν από 58.758 άτομα. Η μειονότητα αμφισβητεί αυτά τα στοιχεία, υποστηρίζοντας ότι δεν υπολογίστηκαν οι Έλληνες της Αυλώνας, Κορυτσάς και Βερατίου, και εν γένει όλοι οι Έλληνες που μετακινήθηκαν στα ενδότερα (στο πλαίσιο της πολιτικής αλλοίωσης του ελληνικού στοιχείου επί Χότζα). Η ίδια μιλάει για 400-450.000 Έλληνες. Γενικά πάντως ο αριθμός 150.000- 200.000 γίνεται ευρύτερα αποδεκτός.⁴²

Η κυβέρνηση Μπερίσα ξεκίνησε με μια επιφυλακτική στάση απέναντι στη μειονότητα. Οι Έλληνες θεωρούνται «οι πλούσιοι της χώρας» και δεν είναι πάντα συμπαθείς από τον αλβανικό πληθυσμό. Δεδομένου ότι η χώρα δεν έχει ακόμη Σύνταγμα, η προστασία των μειονοτήτων γίνεται μόνο σε επίπεδο νόμων και ιδιαίτερα από τον Συντακτικό Νόμο για τα Βασικά Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ελευθερίες (άρ. 25, 26). Ο φόβος της αλβανικής κυβέρνησης ήταν ότι μια ισχυρή θέση της μειονότητας στο πολιτικό παιχνίδι θα μεγάλωνε τις πιθανότητες ελληνικής παρέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Το γεγονός δηλαδή της γειτνίασης με τη Μητέρα-πατρίδα καθιστά πιο καθοριστικό το ρόλο της μειονότητας ως μοχλού πίεσης στην κεντρική εξουσία. Η απαγόρευση διά νόμου, στις αρχές του 1992, της σύστασης κομμάτων σε εθνοτική ή θρησκευτική βάση δεν μπόρεσε να πλήξει καιρία την μειονότητα. Ο μειονοτικός οργανισμός «Ομόνοια» συμμετείχε σε ένα νέο κόμμα, την Ένωση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, που παρουσίασε υποψηφίους σε όλη την επικράτεια. Τον Αύγουστο του 1992, η νέα αλβανική ηγεσία δέχθηκε το διορισμό του αρχιεπισκόπου Αναστασίου Γιαννουλάτου στην κεφαλή της Ορθόδοξης Εκκλησίας λόγω ανυπαρξίας αλβανών κληρικών στα υψηλά κλιμάκια της ιεραρχίας. Τονίστηκε το προσωρινό του διορισμού του, δεδομένου ότι, κατά το καταστατικό της Αλβανικής Εκκλησίας του 1929, ο αρχιεπίσκοπος και οι επίσκοποι πρέπει να είναι Αλβανοί το γένος. Ο Μπερίσα παραδέχθηκε πάντως ότι θα γίνει αποδεκτό να είναι αλβανοί υ-

42. Andre Liebich, *ό.π.*, σ. 38.

πήκοοι (άρα και μέλη της ελληνικής μειονότητας).⁴³

Η στάση του μετακομμουνιστικού καθεστώτος είναι στάση συγκαλυμμένης εχθρότητας. Έτσι, παρουσιάστηκαν διάφορα προσκόμματα στη λειτουργία του προξενείου στο Αργυροκάστρο και στη λειτουργία των σχολείων στις ελληνικές περιοχές.⁴⁴ Ο Υπατος Αρμοστής της ΔΑΣΕ Βαν Ντερ Στουλ, που επισκέφθηκε την Αλβανία τον Αύγουστο 1993, τόνισε την ανάγκη ενδυνάμωσης των δημοκρατικών θεσμών και βελτίωσης των εκπαιδευτικών ευκαιριών για τα μέλη της μειονότητας.⁴⁵ Ακόμη πάντως το κοινοβούλιο δεν έχει ψηφίσει τον νέο εκπαιδευτικό νόμο που θα ρυθμίζει και τα ζητήματα της εκπαίδευσης των Ελλήνων.

Δύο στοιχεία αξίζει να σημειώσουμε. Το πρώτο είναι ότι η μειονότητα πλήττεται, μαζί με τους Αλβανούς, από την έλλειψη δημοκρατίας και την αποσπασματική ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών. Δεύτερο στοιχείο, και το οποίο συναντάται σε πολλά σημεία της Βαλκανικής, είναι ότι η εθνοτική σύγκρουση λαμβάνει την οξύτερη μορφή της στο πεδίο της εκπαίδευσης. Η «μάχη των σχολείων» συνίσταται στην προσπάθεια περιορισμού των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που παρέχουν ελληνική εκπαίδευση, από την πλευρά των αρχών, και ολοένα και σημαντικότερες διεκδικήσεις από την πλευρά του ελληνικού πληθυσμού στην Αλβανία.

Η Αλβανία βρίσκεται διχασμένη ανάμεσα στην ανάγκη κατευνασμού των εσωτερικών αντιθέσεων και ενσωμάτωσης της μειονότητας σε μια νέα προσπάθεια εθνικής αναγέννησης και στην ανάγκη να φτάσει σε μια εθνική ολοκλήρωση μέσω του μύθου της αλβανικότητας. Μέλημα τόσο του Χότζα όσο και της σημερινής ηγεσίας ήταν και είναι η δημιουργία μιας παναλβανικής συνείδησης που θα διαπερνάει όλες τις ομάδες που απαρτίζουν τον αλβανικό λαό. Ο εθνικισμός γίνεται έτσι ένα από τα πιο πρόσφορα μέσα για να

43. Το περιστατικό της απέλασης του αρχιμανδρίτη Μαϊδόνη, τον Ιούνιο 1993, πρέπει περισσότερο να ερμηνευτεί ως αμυντική πράξη του καθεστώτος παρά ως μέσο προβολής της μειονότητας. Το βέβαιο είναι ότι τα κανάλια επικοινωνίας μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά και το γεγονός αυτό οδήγησε στη μεγιστοποίηση της αντιπαράθεσης. Βλέπε Robert Austin, «Albanian-Greek Relations: the confrontation continues», *RFE/RL Research Report*, 30.8.1993, σ. 30-35.

44. Χαρακτηριστικό είναι ότι το αλβανικό υπουργείο Παιδείας έδωσε εντολή να μη λειτουργούν τάξεις με λιγότερα από 20 παιδιά. Με την αιτιολογία αυτή έκλεισαν δύο σχολεία στην Άνω Δορόπολη κατά το 1992.

45. *Annual Report 1993 on CSCE Activities*.

ενσωματωθεί ο πληθυσμός στο νέο καθεστώς και να δημιουργηθεί ένα νέο συλλογικό φαντασιακό, μετά την εξαφάνιση του μόνου ενοποιητικού δεσμού που ήταν το κόμμα. Επομένως, κεντρικός στόχος είναι και η μειονότητα να ενσωματωθεί στο νέο όραμα. Η αίσθηση όμως της γενικής ανασφάλειας, η εντύπωση ότι η Ελλάδα θα χρησιμοποιήσει κάθε οπισθοχώρηση για να επεκτείνει τον έλεγχό της στη νότια περιοχή της χώρας θέτουν τους όρους περιορισμού των δικαιωμάτων της μειονότητας —κατά το μέτρο του δυνατού— από την κεντρική εξουσία.

ii. Αφομοιωτική πολιτική

Η πολιτική αυτή συνίσταται στον, κατά το δυνατόν, σημαντικότερο περιορισμό της μειονότητας με στόχο την πολιτική εξουδετέρωσή της ώστε να μην επεμβαίνει με καθοριστικό τρόπο στο πολιτικό σύστημα. Η κροατική πολιτική στην Κράινα πριν από την έναρξη των συγκρούσεων είναι χαρακτηριστική.

Η κροατική περίπτωση

Οι Σέρβοι κάτοικοι της Κροατίας (580.000 ή 12,2% του πληθυσμού το 1991,⁴⁶ εκ των οποίων τα τρία τέταρτα στις πόλεις) ήταν ανήσυχοι από το κλίμα του κροατικού εθνικισμού που κλιμακωνόταν στη χώρα, ήδη από το 1990.⁴⁷ Με αδέξιους χειρισμούς το καθεστώς Τούτζμαν πόλωσε την κατάσταση, όταν άρχισε να τους αντιμετωπίζει με ένα καθεστώς διακρίσεων, να τους στερεί τα πολιτιστικά τους δικαιώματα, να τους απολύει επιλεκτικά.⁴⁸ Ίσως το μεγαλύτερο λάθος ήταν ότι ο Τούτζμαν δεν επιχείρησε να συγκροτήσει μια μετριοπαθή σερβική ηγεσία στην Κροατία, την οποία να αναγάγει σε έγκυρο συνομιλητή με τον οποίο θα μπορούσε να διαπραγματευτεί τη σχέση του κέντρου με τη σερβική μειονότητα. Η άρνηση του Τούτζμαν να διαπραγματευτεί με τα μετριοπαθή σερβικά στοιχεία των πόλεων οδήγησε στην περιθωριοποίηση των τε-

46. Υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στους Σέρβους των πόλεων, πιο ενσωματωμένους στο κροατικό πολιτικό σύστημα και πιο έτοιμους να διεκδικήσουν δικαιώματα «από μέσα», και στους Σέρβους της επαρχίας, ιδιαίτερα στους Σέρβους της Κράινα, που ριζοσπαστικοποιήθηκαν πολύ γρήγορα. Βλέπε, Stan Markotich, «Ethnic Serbs in Tudjman's Croatia», *RFE/RL Research Report*, 24.9.1993.

47. Danas, 6.8.1991.

48. Michel Roux, «Guerres civiles et enjeux territoriaux en Yougoslavie», *Herodote*, τχ. 63, Οκτώβριος 1991.

λευταίων και στην ανάδειξη στην πρώτη γραμμή των σκληροπυρηνικών των επαρχιών.⁴⁹

Το Σύνταγμα του Δεκεμβρίου 1990 δεν διευκόλυνε τα πράγματα. Στο προοίμιο αναφέρεται ότι: «...η Δημοκρατία της Κροατίας είναι το κράτος του κροατικού έθνους, καθώς και το κράτος των μελών άλλων εθνοτήτων και μειονοτήτων που είναι πολίτες του: Σέρβοι, Μουσουλμάνοι, Σλοβένιοι, Τσέχοι, Σλοβάκοι...»,⁵⁰ ενώ το προηγούμενο Σύνταγμα της Κροατίας όριζε ότι «η Κροατία είναι το κράτος του κροατικού έθνους, του σερβικού έθνους και των άλλων εθνοτήτων που ζουν σε αυτό». Ήδη οι Σέρβοι ένιωσαν ότι από συστατικό έθνος τούς περιόριζαν στο ρόλο της μειονότητας.⁵¹

Αυτό που επιδίωκε ο Τούτζμαν ήταν η δημιουργία ενός κράτους το οποίο να ταυτίζεται με το κροατικό έθνος. Δεν προέβλεψε όμως το μέγεθος της αντίδρασης των Σέρβων, κυρίως των Σέρβων των επαρχιών. Είναι βέβαιο ότι οι Σέρβοι οδηγήθηκαν στην εξέγερση από τις κροατικές πρακτικές. Χαρακτηριστικό είναι ότι τον Οκτώβριο του 1991 στη Ριέκα της Ιστρίας, μια περιοχή όπου ο σερβικός πληθυσμός είναι ολιγάριθμος, η Κροατική Ομοσπονδία Εργαζομένων εξέδωσε έκκληση με την οποία προέτρεπε τον πληθυσμό να καταδίδει «τις σερβικές ορδές, αυτά τα βυζαντινά αποβράσματα».⁵²

Ήταν γεγονός ότι, στην εποχή του Τίτο, οι Σέρβοι της Κροατίας, ειδικά των πόλεων, καταλάμβαναν ένα δυσανάλογα μεγάλο αριθμό θέσεων στην κρατική διοίκηση.⁵³ Οι λόγοι ήταν πολλοί, αλλά ίσως ο ουσιαστικότερος ήταν το μεγάλο ποσοστό Σέρβων στην Ένωση Κομμουνιστών Κροατίας (25%).⁵⁴ Ο Τούτζμαν προσπάθησε, μετά την ανεξαρτησία, να διορθώσει αυτή την ανισορροπία με το να θέσει την εθνικότητα ως κριτήριο για την απασχόληση στον

49. George Schopfin, *ό.π.*

50. Branko Smerdel, «The Republic of Croatia: Three Fundamental Constitutional Choices», *Croatian Political Science Review*, τόμ. 1, τχ. 1, 1992, σ. 60-78.

51. Misha Glenny, *The Rebirth of History (Eastern Europe in the Age of Democracy)*, Penguin Books, Λονδίνο 1990.

52. Αναφέρεται στην ελληνική έκδοση του «Manières de voir», *Monde Diplomatique* (Αφιερώματα: «Εθνικισμός. Η Γιουγκοσλαβική τραγωδία», τχ. 2).

53. Για παράδειγμα, οι Σέρβοι αποτελούσαν το 40% των υπουργών, το 60% των διευθυντών επιχειρήσεων και 6 στους 7 συντάκτες του ραδιοφώνου ήταν Σέρβοι. Paul Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Fayard, Παρίσι 1992.

54. Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia*, Penguin Books, Λονδίνο 1992, σ. 1-30.

κρατικό τομέα. Η πολιτική αυτή έπληξε πρώτα τα σώματα ασφαλείας. Λίγο μετά την ανεξαρτησία χροάτες αστυνομικοί στάλθηκαν στις συμπαγείς σερβικές κοινότητες της Κράινα. Σύντομα ακολούθησαν και άλλοι κρατικοί τομείς.

Χρειάστηκε η πίεση της Ιταλίας και της Γερμανίας για να κατεθεί στο Κροατικό Κοινοβούλιο, τον Ιούνιο 1991, ένα νομοσχέδιο για τις μειονότητες. Τον Μάιο 1992 ψηφίστηκε ο συνταγματικός νόμος «Για τα ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες και τα δικαιώματα εθνικών και εθνοτικών κοινοτήτων στην Κροατική Δημοκρατία». Ήταν πάντως πολύ αργά και οι διαφορές ήταν πλέον αγεφύρωτες.⁵⁵ Εξάλλου, ο νόμος δεν κάλυπτε, στις περισσότερες περιπτώσεις, παρά μόνο τις περιοχές όπου οι Σέρβοι είχαν την απόλυτη πλειοψηφία του πληθυσμού (50%+1).^{56,57}

55. Οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι συνεχείς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ζήτημα της υπηκοότητας. Θεωρητικά, την κροατική υπηκοότητα δικαιούνται αφενός ο κροατικός λαός και αφετέρου τα μέλη των λαών και μειονοτήτων που ζουν στην Κροατία. Υπηκοότητα όμως δεν αποκτούν αυτομάτως παρά μόνο όσοι απογράφηκαν το 1947. Για τους υπόλοιπους απαιτείται πιστοποιητικό «κατοικίας». Για να αποκτήσει κανείς αυτό το έγγραφο πρέπει να απαντήσει σε ένα ερωτηματολόγιο με 17-30 ερωτήσεις (ανάλογα με την περιοχή), που αφορούν θρησκευτικές πεποιθήσεις, πολιτικές δραστηριότητες, κοινωνικές συναναπορφές κ.ά. Φημολογείται ότι λιγότεροι από τους μισούς που αιτούνται λαμβάνουν το πιστοποιητικό. «Manières de voir...», *ό.π.*, σ. 54-55. Να σημειωθεί επίσης ότι, σύμφωνα με το νόμο, μόνο χροάτες υπήκοοι έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας. *Reuters*, 19.8.1993.

56. Radovan Pavić, «The Knin Pass - a link or a barrier? History, natural and ethnic Features», *Croatian Political Science Review*, τόμ. 1, τχ. 1, 1992, σ. 125-135.

57. Στην ίδια κατηγορία μπορεί να υπαχθεί και η σερβική πολιτική στη Βοϊβοτίνη. Η περιοχή αυτή, που απολάμβανε το καθεστώς της αυτονομίας από το 1974 έως το 1990, αποτελούσε, μέχρι τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, πατρίδα 27 εθνοτήτων και 33 θρησκευτικών δογμάτων. Οι Ούγγροι, που αποτελούσαν την ισχυρότερη μειονότητα (21,7% κατά την απογραφή του 1981), δεν είχαν δείξει σημαία δυσανεκίας μέχρι το 1989. Η άνοδος όμως του Μιλόσεβιτς στην εξουσία συνοδεύτηκε από έντονες παρεμβάσεις του Βελιγραδίου στον συγγενικό τύπο αλλά και στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η έναρξη του πολέμου και η έλλειψη εμπιστοσύνης της σερβικής ηγεσίας στη μειονότητα συνέβαλαν σε ακόμη περαιτέρω όξυνση. Το Βελιγράδι απομάκρυνε πολλούς Ούγγρους από τις δημόσιες υπηρεσίες, τη συνοριακή φρουρά και τα σχολεία. Το κόμμα των Ούγγρων VMDK κατάγγειλε επιπλέον την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού σέρβων προσφύγων διά της βίας σε συμπαγείς μειονοτικές περιοχές με σκοπό την αλλοίωση της εθνοτικής σύνθεσης των περιοχών αυτών. Στόχος όλων αυτών ήταν η κατάπνιξη αιτημάτων αυτονομίας πριν γεννηθούν ουσιαστικά με επίδειξη ισχύος. Βλέπε: Stan Markovich, «Vojvodina: apotential powder keg», *RFE/RL Research Report*, 19.11.1993, σ. 13-18.

iii. Κατασταλτική πολιτική

Κλασική πλέον περίπτωση είναι αυτή του Κοσσυφοπεδίου, το οποίο έχει αναχθεί σε περιοχή-πilotο: αν ανεξαρτητοποιηθεί, θα αποτελέσει πρόκλημα για αποσχίσεις άλλων περιοχών, όπου κατοικούν συμπαγείς μειονότητες.

Το Κοσσυφοπέδιο — κοιτίδα, κατά τους Σέρβους, του σερβικού πολιτισμού⁵⁸ αλλά περιοχή όπου το 90% και πλέον του πληθυσμού είναι Αλβανοί — αποτέλεσε την αφορμή για την έκφραση του σερβικού εθνικισμού που θα πάρει διαστάσεις απρόβλεπτες ακόμη και για τους υποκινητές του.⁵⁹ Από το τέλος του 1987, το κίνημα υποστήριξης στους Σέρβους και Μαυροβουνίους του Κοσσυφοπεδίου — θύματα κατά το Βελιγράδι και τους σέρβους διανοούμενους μιας πολιτικής γενοκτονίας εκ μέρους των Αλβανών — γίνεται σημαντική πολιτική δύναμη στη Σερβία, που εκφράζεται με μαζικές διαδηλώσεις αλληλεγγύης όλο το 1988.

Οι Αλβανοί, από την πλευρά τους, κλιμάκωσαν τις αντιδράσεις με διαδηλώσεις, απεργίες και την ίδρυση πολιτικών ομάδων. Η σερβική απάντηση στις αλβανικές κινητοποιήσεις πήρε τριπλή μορφή:⁶⁰ τη συνταγματική αναθεώρηση, με στόχο τη μείωση της αυτονομίας, μια δυναμική παρουσία της σερβικής κοινής γνώμης με πληθώρα κινητοποιήσεων και, τέλος, την επαναχάραξη των εσωτερικών διοικητικών περιφερειών του Κοσσυφοπεδίου, που θα έδινε τη δυνατότητα να αποκτήσουν μεγαλύτερη βαρύτητα οι σερβο-μαυροβούνιες κοινότητες.⁶¹

Τον Μάρτιο του 1989 κήρυξαν την περιοχή σε κατάσταση έκτα-

Hugh Poulton, «Rising ethnic tensions in Vojvodina», *RFE/RL Research Report*, 18.12.1992, σ. 21-27, «Yougoslavie: la fédération menacée», *Problèmes Politiques et Sociaux*, τχ. 645, Δεκέμβριος 1990.

58. Το θέμα του Κοσσυφοπεδίου απέκτησε τεράστια ιδεολογική φόρτιση για τους Σέρβους. Η πολιτική ασκήθηκε με βασική αναφορά την ιστορία και κεντρικό σημείο μια «αθώα» παρερμηνεία: το κέντρο του Μεσαιωνικού βασιλείου της Σερβίας, μετατρέπεται με μια σύγχυση των εννοιών σε κοιτίδα του σερβικού έθνους.

59. Sabrina P. Ramet, «Serbia's Slobodan Milosevic: A profile», *Orbis*, χειμώνας 1991, σ. 93-105.

60. M. Roux, *Les albanais...*, ό.π., σ. 397 κ.ε.

61. Επίσης, η αλλαγή των διοικητικών περιφερειών θα επέτρεπε να τεθούν κάτω από τον σερβικό έλεγχο τα ορυχεία του Obilić και το αγροτικό συγκρότημα του Kosono-Polje, δηλαδή δύο από τα τρία μεγαλύτερα βιομηχανικά συγκροτήματα της περιοχής.

κτης ανάγκης και τον Φεβρουάριο 1990 ο Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός επενέβη στο Κοσσυφοπέδιο. Το καλοκαίρι του 1990, οι αλβανοί βουλευτές υιοθέτησαν μια διακήρυξη που εξισώνει το Κοσσυφοπέδιο με τις λοιπές ομόσπονδες δημοκρατίες.⁶² Ήταν ακριβώς η αφορμή που περιέμενε η σερβική ηγεσία. Η σερβική βουλή διέλυσε την τοπική βουλή και εισήγαγε νόμο για έκτακτα μέτρα για τη διακυβέρνηση της επαρχίας. Τέλος, το νέο σερβικό Σύνταγμα του 1990 ήρθε να κατοχυρώσει και συνταγματικά την κατάργηση κάθε μορφής αυτονομίας.

Η σερβική εξουσία άρχισε μια πολιτική εκκαθαρίσεων. Οι Αλβανοί απομακρύνθηκαν από κάθε δημόσια θέση και η εξουσία περνάει αποκλειστικά στους Σέρβους. Από το 1990, πάνω από 100.000 Αλβανοί του Κοσσυφοπεδίου (2/3 των μισθωτών) απολύθηκαν. Σε 10 χρόνια, 700.000-800.000 άτομα, δηλαδή, ένας ενήλικας στους δύο, κλήθηκαν στην αστυνομία. Επιβάλλεται έτσι, σταδιακά, ένα καθεστώς γενικευμένου *de facto* αποκλεισμού του αλβανικού στοιχείου, που οδηγεί τον αλβανό συγγραφέα Ι. Κανταρέ να μιλήσει για «απαγορευμένο λαό».⁶³ Με δυο λόγια, ένα καθεστώς τύπου *apartheid* εγκαθίσταται στην καρδιά της Ευρώπης.

Μέχρι σήμερα, η βία μεγάλης κλίμακας έχει αποφευχθεί και αυτό οφείλεται αφενός στη μετριοπαθή στάση της αλβανικής ηγεσίας και αφετέρου στη συντριπτική παρουσία της σερβικής αστυνομίας, η οποία, με 60.000 άτομα στην περιοχή, είναι ο μεγαλύτερος εργοδότης στη Σερβία και απόλυτα πιστή στον Μιλόσεβιτς.⁶⁴

β. Η απάντηση της μειονότητας

ι. Η πολιτική της νομιμόφρονος συμμετοχής

Αυτή συνίσταται στην αποδοχή των κανόνων του παιχνιδιού, ελπίζοντας σε οφέλη από τη λειτουργία του ίδιου του συστήματος. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της τουρκικής μειονότητας στη Βουλγαρία.

62. Rilindia, Pristina, 3.7.1990 (από το FBIS - Eastern Europe, Daily Report, 4.7.1990). Αναφέρεται και στο βιβλίο της Ακαδημίας Επιστημών της Δημοκρατίας της Αλβανίας, *The Truth about Kosova*, Encyclopaedia Publishing House, Τίρανα 1993.

63. *Liberation*, 14.11.1991.

64. *Borba*, 28.8.1993, Fabian Schmidt, «Kosovo: the time bomb that has not gone off», *RFE/RL Research Report*, 1.10.1993, σ. 21-29.

Το βασικό κόμμα της τουρκικής μειονότητας, η «Κίνηση Δικαιωμάτων και Ελευθεριών» υπό τον Α. Ντογκάν, με ένα ποσοστό περρίπου 7% στις εκλογές του 1991, έγινε ρυθμιστής του πολιτικού παιχνιδιού.⁶⁵ Από τότε επιχειρεί να παίξει καθοριστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή και να ενσωματωθεί ενεργά στη βουλγαρική κοινωνία.

Η ΚΔΕ προσπάθησε να ξεπεράσει το χαρακτηρισμό του μειονοτικού κόμματος και επιδίωξε – και σε ένα βαθμό πέτυχε – να ανοιχτεί προς βούλγαρους διανοούμενους οι οποίοι είδαν σε αυτό έναν τρόπο να παταχθεί ο δικομματισμός. Έτσι, κατάφερε να εμφανίζεται ως κόμμα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ξεπερνά κατά πολύ τα στενά όρια της μειονότητας, απευθύνεται στο χώρο των μη προνομιούχων και εκπροσωπεί πολίτες με κεντροαριστερή τοποθέτηση.

Όμως η υπερβολική επέκταση του κόμματος σε χριστιανικά τμήματα του πληθυσμού και η προσπάθεια να ελέγξει όλο το πολιτικό παιχνίδι είχε και αντίθετα αποτελέσματα. Τον Δεκέμβριο 1992 πρώην μέλη της ΚΔΕ ίδρυσαν το Τουρκικό Δημοκρατικό Κόμμα, με ηγέτη τον Αντέμ Κενάν.⁶⁶ Καταγγέλλοντας την ΚΔΕ ότι απομακρύνθηκε από τον αρχικό στόχο, την προάσπιση των δικαιωμάτων της μειονότητας, το κόμμα του Κενάν παρουσιάστηκε ως ακραίο εθνικιστικό κόμμα, με άμεσο στόχο την αναγνώριση των Τούρκων ως εθνικής μειονότητας στη Βουλγαρία και με απώτερο στόχο τη διαίρεση της χώρας σε αυτόνομες περιοχές.⁶⁷ Έτσι, ο Ντογκάν βρίσκεται τη στιγμή αυτή εγκλωβισμένος: Τα δύο μεγάλα κόμματα έχουν σημαντικά απομακρυνθεί από κοντά του και προσπαθούν να του στερήσουν τον ρυθμιστικό ρόλο, ενώ, από την άλλη μεριά, η μειονότητα στράφηκε σε μεγάλο βαθμό προς τον Κενάν, αλλά και σε άλλα δύο μικρά κόμματα που εμφανίστηκαν με ταξί των τουρκοφώνων.⁶⁸ Έτσι, οι λεπτές ισορροπίες που εξακολουθεί να κρατάει ο Ντογκάν γίνονται όλο και πιο επισφαλείς. Γιατί με τη στάση αυτή κινδυνεύει να αλλοτριώσει μεγάλα τμήμα-

65. Στήριξε την κυβέρνηση Διμιτρόφ, όταν όμως φάνηκε καθαρά ότι η ακραία πολιτική φιλελευθερισμού που αυτή ακολούθησε έπληξε κυρίως τη μειονότητα που το κόμμα αυτό εκπροσωπεί, απέσυρε την εμπιστοσύνη του προσπαθώντας να μειώσει το κόστος.

66. Για σχολιασμό της σημασίας του νέου κόμματος, *Kontinent*, 14.12.1992.

67. Ο Ντογκάν διαχώρισε τη θέση του από το κόμμα αυτό. *Duma*, 17.2.1993.

68. *Kontinent*, 9.8.1993· *Duma*, 17.2.1993

τα της μειονότητας που κυρίως πλήττονται από τη διαδικασία μετάβασης, αλλά και να στρέψει εναντίον του σημαντικά τμήματα του πληθυσμού, δεδομένου ότι τα αντιτουρκικά αισθήματα είναι ισχυρότατα.⁶⁹

ii. Η πολιτική της υπό όρους συμμετοχής

Στην περίπτωση αυτή, η μειονότητα συμμετέχει στο πολιτικό σύστημα με στόχο τη βελτίωση των όρων διαβίωσής της και την κατοχύρωση ενός ρόλου στο πολιτικό παιχνίδι. Όμως αυτό δεν συνεπάγεται και πλήρη αποδοχή των επιλογών του κέντρου με συνέπεια τμήμα της μειονότητας ή και ολόκληρη να είναι επιρρεπής σε αποσχιστικές τάσεις. Θα αναφέρουμε εδώ ως παραδείγματα την αλβανική μειονότητα της FYROM και την ελληνική στην Αλβανία.

Η αλβανική απάντηση στη FYROM

Στα πλαίσια του γενικότερου ρεύματος ανεξαρτητοποιήσεων, τον Ιανουάριο του 1992, έγινε δημοψήφισμα μεταξύ των Αλβανών της Δημοκρατίας υπέρ ή κατά της αυτονομίας των αλβανικών περιοχών της FYROM. Το 99% των ψηφισάντων απάντησε θετικά.⁷⁰ Όμως οι Αλβανοί της περιοχής αυτής δεν προχώρησαν τα πράγματα στα άκρα. Απέφυγαν κάθε βίαιη αντίδραση, παρόλο ότι υπάρχουν μεταξύ τους στοιχεία που είναι υπέρ μιας ένοπλης σύγκρουσης.

Τα δύο σημαντικότερα αλβανικά κόμματα, το Κόμμα Δημοκρατικής Ευημερίας (PDP) με 17 βουλευτές και το Λαϊκό Δημοκρατικό Κόμμα (NDP) με 5 βουλευτές είναι η τρίτη πολιτική δύναμη στη Δημοκρατία. Επιπλέον, μετείχαν στην κυβέρνηση που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης στις 3.9.1992 με 4 υπουργούς και έναν αντιπρόεδρο της κυβέρνησης. Όμως, στο εσωτερικό των αλβανικών κομμάτων υπήρχαν εδώ και καιρό δύο τάσεις: οι ριζοσπάστες και οι μετριοπαθείς. Οι πρώτοι, που αποτελούσαν και τη συντριπτική πλειοψηφία, δεν αποδέχονταν τη συνεργασία με την κυβέρνηση και χαρακτήριζαν την ηγεσία του PDP υπό τον Νεβζάτ Χαλίλι ως προδοτική. Οι μετριοπαθείς, από την πλευρά τους, πίστευαν ότι ήταν ανάγκη να βρεθεί ένα *modus vivendi* με τη σλαβομακεδονική ηγεσία, και να συνεχιστεί ο αγώνας «μέσα στο σύστημα». Αποτέλεσμα της αδυναμίας να βρεθεί ένας συμβιβασμός μεταξύ των δύο αυτών ομάδων ήταν η διάσπαση του PDP, τον Φεβρουάριο 1994. Το μεγα-

69. Ivan Ilchev - Duncan M. Perry, *ό.π.*

70. Tanjug, 15.1.1992.

λύτερο τμήμα ακολούθησε τους ριζοσπάστες, ενώ οι υπουργοί και μεγάλο μέρος των βουλευτών συντάχθηκαν με τη μετριοπαθή πτέρυγα. Ο αντίκτυπος αυτής της διάσπασης έγινε αισθητός και στο δεύτερο αλβανικό κόμμα, το NDP.

Πάντως, ακόμη και η νέα ριζοσπαστική ηγεσία των Αλβανών φαίνεται να διστάζει να προχωρήσει σε σκληρή αναμέτρηση με την κυβέρνηση. Μια μετωπική σύγκρουση με το σλαβομακεδονικό στοιχείο θα αποβεί αρνητική και για τις δύο πλευρές, τουλάχιστον τώρα. Το βέβαιο είναι ότι μετά τις εξελίξεις στα αλβανικά κόμματα η συναίνεση των Αλβανών δεν είναι πλέον δεδομένη.

Σε κάθε περίπτωση, η διαφορά ανάμεσα στους Αλβανούς του Κοσσυφοπεδίου και της FYROM παραμένει εμφανής: παρά τις αποφάσεις για αυτονομία και τη σκλήρυνση των θέσεών τους, οι Αλβανοί της FYROM έχουν πολλά να χάσουν από μια απόσχιση και ακόμη περισσότερο από μια πιθανή έναρξη εχθροπραξιών στο εσωτερικό της Δημοκρατίας. Ήδη, παρά τα επιμέρους προβλήματα και την έλλειψη επαφής ανάμεσα στην αλβανική και στη σλαβομακεδονική κοινότητα, έχουν καταφέρει να παίζουν σημαντικό ρόλο στα εσωτερικά της Δημοκρατίας. Και έχουν βάσιμους λόγους να ελπίζουν ότι η επιρροή τους θα συνεχίσει να αυξάνεται στο μέλλον.

Η ελληνική απάντηση στην Αλβανία

Στις εκλογές του 1991, ο μειονοτικός οργανισμός «Ομόνοια» μετατράπηκε σε κόμμα και κατάφερε να εκλέξει 5 βουλευτές (3 στους Αγίους Σαράντα και δύο στην περιοχή Αργυροκάστρου). Όμως, ένα μήνα μετά την ένταξή της στη ΔΑΣΕ, η Αλβανία έκρινε ότι δεν μπορούν να λειτουργούν πλέον κόμματα οργανωμένα σε θρησκευτική ή εθνοτική βάση. Με τα νέα αυτά δεδομένα, τον Φεβρουάριο 1992 οργανώνεται η Ένωση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΑΔ), εν όψει των εκλογών της 22.3.1992, στην οποία μετέχει και η «Ομόνοια», όπως και κάθε Αλβανός που το επιθυμεί. Οι μειονοτικοί συνδυασμοί εξέλεξαν δύο βουλευτές, ένα στους Αγίους Σαράντα και ένα στην περιοχή Αργυροκάστρου. Συνολικά όμως στη Βουλή υπάρχουν 6 Έλληνες: δύο στο Δημοκρατικό Κόμμα του Μπερίσα, 2 στο Σοσιαλιστικό Κόμμα και οι δύο της ΕΑΔ, οι οποίοι δεν έχουν όμως κοινή παρουσία στη Βουλή. Και στην περίπτωση αυτή, είναι χαρακτηριστικό ότι επιδιώκεται η συμμετοχή στο πολιτικό παιχνίδι ως τρόπος εξασφάλισης των δικαιωμάτων της

μειονότητας. Η ΕΑΔ έχει ταχθεί επανειλημμένα εναντίον κάθε αιτήματος για αυτονομία της Β. Ηπείρου.⁷¹ Αντίθετα, ένα σημαντικό κομμάτι της Ομόνοιας τείνει όλο και περισσότερο σε ακραίες θέσεις, που προωθούν λύση απόσχισης και ένωσης με την Ελλάδα και οι οποίες συχνά δημιουργούν σύγχυση και στην ίδια την μειονότητα. Η σημερινή ηγεσία της κατηγορείται όμως από τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία ότι αντί να εφαρμόζει τετελεσμένα, είναι προσανατολισμένη στη διεκδίκηση παραχωρήσεων από την κυβέρνηση.

Πάντως, η βοήθεια από την Ελλάδα, όσο αποσπασματική και συχνά αντιφατική και αν είναι, επιτρέπει τη διαπραγμάτευση από θέση ισχύος, δεδομένου ότι οποιοδήποτε θέμα που αφορά τη μειονότητα ανάγεται σε ελληνοαλβανική διαφορά.⁷²

iii. Η αποσχιστική πολιτική

Η αλβανική απάντηση στο Κοσσυφοπέδιο

Η διεκδίκηση του καθεστώτος της ομόσπονδης δημοκρατίας το 1981 αποτέλεσε την πρώτη εκδήλωση του αλβανικού εθνικισμού, ο οποίος δεν χρειάστηκε να στραφεί για τη νομιμοποίησή του, όπως οι Σέρβοι, στην ιστορία. Οι Αλβανοί στηρίχθηκαν κυρίως στο γεγονός ότι αποτελούσαν και αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία στην περιοχή.

Οι Αλβανοί έχουν, από το 1990, τις οργανώσεις τους, από τις οποίες η πιο σημαντική είναι ο Δημοκρατικός Σύνδεσμος υπό τον Ιμπραήμ Ρουγκόβα, που είναι και ο πρόεδρος της Δημοκρατικής Συμμαχίας Κοσσυφοπεδίου, ένωσης όλων των αλβανικών κομμάτων.

Στις 24 Μαΐου 1992, η μειονότητα οργάνωσε νομοθετικές και προεδρικές εκλογές οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από το Βελιγράδι ως «αντισυνταγματικές και παράνομες». Στη διάρκεια της εκστρα-

71. ATA, 12.8.1993 (από FBIS - Eastern Europe, Daily Report, 13.8.1993).

72. Στη Βοϊβοδίνα, το συγγρικό κόμμα VMDK πρότεινε τον Απρίλιο 1993 το σχέδιο της τριμερούς αυτονομίας της μειονότητας, προσωπικής, εδαφικής και τοπικής (βλέπε *Dnevnik*, 6.5.1993). Η σερβική πλευρά το απέρριψε. Όμως το συγγρικό κόμμα σημειώνει ότι παραμένει αντίθετο με την απόσχιση, εκτιμώντας ότι το κόστος μιας τέτοιας προσπάθειας είναι ιδιαίτερα υψηλό. Έτσι, παρά τα εμπόδια που προβάλλει η εθνικιστική σερβική ηγεσία, το μειονοτικό κόμμα προσπαθεί να συμμετάσχει στο πολιτικό παιχνίδι και να κερδίσει παραχωρήσεις «εκ των ένδον».

τείας τα κόμματα δήλωναν ότι δεν ζητούν τίποτα λιγότερο από ανεξαρτησία από τη Γιουγκοσλαβία και ένωση με την Αλβανία.

Η αλβανική ηγεσία μπορεί να ελέγχει απόλυτα το σύνολο του αλβανικού πληθυσμού όχι μόνο λόγω του ανταγωνισμού με το καθεστώς Μιλόσεβιτς αλλά και λόγω δύο βαθιά ριζωμένων παραδόσεων: της δυσπιστίας ενός αγροτικού πληθυσμού για τα κέντρα λήψης αποφάσεων, αλλά και της συνήθειας να στηρίζονται στην οικογενειακή οργάνωση και στην οργάνωση σε «φάρες» για τη διατήρηση της τάξης, πολύ περισσότερο από ό,τι στον μακρινό και ξένο κρατικό μηχανισμό.⁷³ Το αληθινά εντυπωσιακό πάντως είναι η συμμαχία μεταξύ των παραδοσιακών οικογενειών και των διανοομένων που αποτελούν τη σημερινή ηγεσία.

Το κεντρικό στοιχείο της πολιτικής αντίδρασης των Αλβανών είναι η δημιουργία ενός παράλληλου κράτους, που συνοδεύεται από πλήρες μποϊκοτάρισμα όλων των σερβικών κρατικών δομών.⁷⁴ Το σχολικό σύστημα ίσως είναι το υπόδειγμα αυτού του παράλληλου κράτους. Έτσι, κατά το σχολικό έτος 1993-94, ούτε ένας αλβανός μαθητής γυμνασίου δεν γράφτηκε σε μία από τις 18.000 σχολικές θέσεις που οι σερβικές αρχές ενέκριναν για τους Αλβανούς. Το σκαιώδες υπουργείο Παιδείας των Αλβανών δήλωσε ότι φοιτούν σε παράλληλα αλβανικά σχολεία 53.000 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.⁷⁵

Η εξέλιξη της κατάστασης εξαρτάται από το πόσο θα μπορέσουν να αποφύγουν τη λογική της ένοπλης σύγκρουσης. Η σερβική πλευρά συνεχίζει την πολιτική βίας και καταστολής και κρατάει τους Κοσοβάρους σε πραγματική ομηρία. Η αλβανική ηγεσία, από τη μεριά της, παραδέχεται ότι η πολιτική καταστολής του Βελιγραδίου βοήθησε τη συσπείρωση του αλβανικού έθνους.

Η σερβική απάντηση στην Κράινα

Στα τέλη του Ιουλίου 1990, 13 σερβικές κοινότητες (εκ των οποίων οι Σέρβοι πλειοψηφούσαν στις 11) μέσω του Σερβικού Εθνικού Συμβουλίου, ανεπίσημου κοινοβουλίου των Σέρβων της Κροατίας,

73. Από το βιβλίο του Marc Thompson, *A paper house, the ending of Yugoslavia*, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1992, σ. 139, που αναφέρει ο F. Schmidt, ό.π., σ. 25.

74. Marie-Francoise Allain - Xavier Galmiche, «Guerre sans armes au Kosovo», *Le Monde Diplomatique*, Μάιος 1992.

75. F. Schmidt, ό.π., σ. 26-28.

κήρυξαν την αυτονομία της Κράινα και προκήρυξαν δημοψήφισμα για το ίδιο θέμα στις 19 Αυγούστου. Παρά την απαγόρευση της κροατικής κυβέρνησης, το δημοψήφισμα έγινε και έδωσε συντριπτικά αποτελέσματα.⁷⁶ Στην «Αυτόνομη Σερβική Περιοχή της Κράινα» άρχισαν να εντάσσονται όλο και νέες περιοχές, αφού πρώτα εκδιώχθηκε η κροατική αστυνομία. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, η αποσύνθεση προχώρησε με γοργό ρυθμό. Οι συγκρούσεις άρχισαν τον Μάρτιο του 1991, όταν οι Σέρβοι της Σλαβονίας αποφάσισαν να ενωθούν με τους Σέρβους της Κράινα.⁷⁷ Το καλοκαίρι αρχίζει πλέον ο πόλεμος με την επίθεση του Γιουγκοσλαβικού Λαϊκού Στρατού. Η κροατική κυβέρνηση έχασε σταδιακά τον έλεγχο όχι μόνο των 11 κοινοτήτων όπου οι Σέρβοι πλειοψηφούν, αλλά και 18 άλλων όπου οι Σέρβοι αποτελούν 10-50% του πληθυσμού.

Το κεντρικό ζήτημα είναι ότι οι Σέρβοι αρνούνται από συστατικό έθνος της Γιουγκοσλαβίας να γίνουν μειονότητα σε μια ανεξάρτητη Κροατία και να τεθούν υπό ένα καθεστώς διακρίσεων. Υπάρχουν πάντως και Σέρβοι της Κροατίας, κυρίως οι Σέρβοι των πόλεων, που καταδικάζουν κάθε προσπάθεια απόσχισης και θεωρούν ότι ο μόνος τρόπος είναι η διαπραγμάτευση μέσα στα σύνορα της Κροατίας (π.χ. το Σερβικό Εθνικό Κόμμα του Milan Đukić).⁷⁸ Όμως, η επιρροή τους έξω από τα αστικά κέντρα, στις αγροτικές περιοχές της Κράινα και της Σλαβονίας, είναι πολύ περιορισμένη.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο άρθρο αυτό επιχειρήθηκε η παρουσίαση ενός πλαισίου ανάλυσης της πολιτικής των βαλκανικών κέντρων έναντι των μειονοτήτων καθώς και των απαντήσεων των μειονοτικών περιφερειών στις πολιτικές αυτές. Η εξέλιξη της θεωρίας του μειονοτικού φαινομένου και των εθνοτικών συγκρούσεων κατέστησε δυνατή τη συγκρότηση ενός επί μέρους αναλυτικού πλαισίου που να απευθύνεται στη βαλκανική πραγματικότητα και στις ιδιαιτερότητες της ιστορικής της εξέλιξης, λαμβάνοντας υπόψη τον ιδιαίτερο τρόπο συγκρότησης των εθνικών κρατών στην περιοχή, καθώς και την ι-

76. Hugh Poulton, *The Balkans...*, ό.π., σ. 25-27. *Tanjug*, 1.10.1990.

77. Βλέπε το ενδιαφέρον άρθρο: M. Roux, «Guerre civile...», ό.π.

78. Stan Markotich, ό.π., σ. 30-31.

διαίτερη φύση του μειονοτικού προβλήματος στις χώρες-απογόνους των δύο μεγάλων αυτοκρατοριών.

Ο συναινετικός τύπος ενέργειας του πολιτικού κέντρου είναι ίσως αυτός που ανταποκρίνεται περισσότερο από τους τρεις στις σύγχρονες αντιλήψεις περί μειονοτήτων και στις αρχές της ΔΑΣΕ. Στα Βαλκάνια όμως, όπου ο μύθος του ομογενούς κράτους παραμένει πανίσχυρος, συχνά η πολιτική αυτή ερμηνεύεται (τόσο από τους γύρω όσο και από τους ίδιους που την εφαρμόζουν) ως ένδειξη αδυναμίας του πολιτικού κέντρου.

Η αφομοιωτική πολιτική είναι αυτή που κυρίως συναντούμε στις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Η ανάδειξη των εσωτερικών διοικητικών συνόρων σε εξωτερικά/διεθνή σύνορα είχε ως αποτέλεσμα συστατικά έθνη να βρεθούν στη θέση μειονοτικής ομάδας, την ίδια στιγμή που οι νέες ηγεσίες, στην πλειοψηφία τους, χρησιμοποίησαν την εθνικιστική ρητορική ως όχημα αναρρίχησης στην εξουσία. Με πολιτικές αναφορές στα μεσαιωνικά έθνη, κάθε χώρα προσπάθησε να στηρίξει την πολιτική της σε μύθους εθνικής καθαρότητας. Η περίπτωση της Βοσνίας ήταν η ακραία λογική συνέπεια της αντίληψης αυτής. Το Κοσσυφοπέδιο αποτέλεσε τη δραματική εξαίρεση του κανόνα περί αφομοιωτικής πολιτικής. Ο λόγος είναι ότι στην επαρχία αυτή, όπου οι Αλβανοί ξεπερνούν πλέον το 90%, η ίδια η χρήση του όρου «μειονότητα» είναι άκρως προβληματική. Η αφομοίωση δεν είναι δυνατή. Από τη στιγμή λοιπόν που το Βελιγράδι αρνείται τη λύση της αυτονομίας, η καταστολή παρουσιάζεται ως η μόνη εναλλακτική. Το ζήτημα όμως είναι ότι πρόκειται για μια λύση με ιδιαίτερος υψηλό κόστος.

Οι πολιτικές των βαλκανικών κέντρων καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την ιδιαίτερη φύση του βαλκανικού εθνικισμού. Κυριαρχεί μια βαθιά ανασφάλεια, η διάχυτη συνείδηση ότι το έθνος είναι εξ ορισμού αδύναμο και ευάλωτο στις εξωτερικές απειλές. Τα έθνη της περιοχής θεωρούν ότι είναι μόνιμα θύματα μιας αδικίας που μπορεί ανά πάσα στιγμή να επαναληφθεί. Εξάλλου, οι μεγάλες δυσκολίες των βαλκανικών κρατών, στο επίπεδο τόσο της οικονομικής ανάκαμψης όσο και της ανάπτυξης δημοκρατικών θεσμών, ενισχύουν ακόμη περισσότερο το ρόλο του έθνους ως συνεκτικού ιστού κοινωνιών σε κρίση.

Συμπερασματικά, παρατηρώντας συνολικά τη σχέση πολιτικής εξουσίας και μειονοτήτων στη Βαλκανική, μπορούμε να πούμε ότι, σε τελική ανάλυση, η παράδοση είναι αυτή που κυριαρχεί. Παρ' ό-

λες τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η σημερινή συγκυρία, τελικά το κάθε πολιτικό κέντρο τείνει να διαμορφώσει με τη μειονοτική περιφέρεια σχέσεις που καθορίζονται από την ίδια τους την ιστορία, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα πρότυπα διεθνών οργανισμών ή μοντέλα που έχουν εφαρμοστεί αλλού. Η ιστορία γίνεται ένα πολιτικό μέσο πρώτου μεγέθους για την απόρριψη του «άλλου». Τα Βαλκάνια σήμερα διανύουν μια περίοδο «αγιοποίησης» της ιστορίας, της οποίας γίνεται εργαλειακή χρήση για τη χάραξη εθνικών πολιτικών. Το τέλος του κομμουνισμού, η μεγάλη πρόκληση ανασυγκρότησης των κοινωνιών αυτών, η επαναφορά του έθνους σε πρώτο πλάνο δεν άλλαξαν ουσιαστικά την εικόνα. Το παρελθόν κυριαρχεί, φορτίζει τις μεταξύ τους σχέσεις και σκιάζει κάθε προσπάθεια υπέρβασης των διαφορών. Φυσικά οι ιστορικές αναμνήσεις και η συλλογική μνήμη δεν οδηγούν από μόνες τους στη σύγκρουση. Κάνουν όμως πολύ πιο δύσκολη τη διαπραγμάτευση.

Δέσμιοι του παρελθόντος, οι βαλκανικοί λαοί προσπαθούν να ανακαλύψουν νέες ισορροπίες στις μεταξύ τους σχέσεις, χωρίς πάντα να το πετυχαίνουν. Αν η εποχή που ξεκινάει είναι πράγματι η εποχή των μειονοτήτων, τίθεται το ερώτημα: κατά πόσο οι μειονότητες αυτές θα μπορέσουν να βρουν ένα *modus vivendi* με την κεντρική εξουσία ή, αντίθετα, θα ακολουθήσουν μια ακραία, αποσχιστική, μαξιμαλιστική πολιτική; Και από την άλλη, κατά πόσο το πολιτικό κέντρο θα μπορέσει να «γυρίσει σελίδα», ώστε οι βαλκανικές χώρες να μπορέσουν να προχωρήσουν προσανατολισμένες προς το μέλλον, εντάσσοντας τις μειονότητες στον εθνικό κορμό και ξεπερνώντας την επικίνδυνη προκατάληψη «ένα έθνος, ένα κράτος».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

- ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ALBANIA, *The Truth on Kosova*, Encyclopaedia publishing house, Τίρανα 1993.
- ANDERSON BENEDICT, *Imagined Communities*, Verso, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1993.
- BADIE B. - SMOUTS M., *Le retournement du monde*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques/Daloz, Παρίσι 1992.

- BANAC IVO, *The National Question in Yugoslavia*, Cornell University Press, Ithaca και Λονδίνο 1984.
- BARTH FREDRIK (επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Βοστώνη 1969.
- BENDIX REINHART, *Nation-building and citizenship: studies on our changing social order*, J. Wiley, Νέα Υόρκη 1964.
- CASTELLAN GEORGES, *Histoire des Balkans*, Fayard, Παρίσι 1991.
- CHAILAND G., κ.ά., *Les minorités a l'âge de l'Etat-Nation*, Fayard, Παρίσι 1985.
- DELANNOI GIL - TAGUIEFF P.A., *Théories du nationalisme* (nation, nationalité, ethnicité), Kime, Παρίσι 1991.
- DE VOS G. - ROMANUCCI-ROSS L., *Ethnic Identity (cultural continuities and change)*, The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο 1982.
- ΔΩΔΟΣ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Χ., *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων*, Εξάντας, Αθήνα 1994.
- EISENSTADT STEIN, *Modernization: Protest and Change*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1966.
- EISENSTADT S. - ROKKAN S., *Building States and nations*, Sage Publications, Beverly Hills, 2 τόμ., 1973.
- GARDE PAUL, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Fayard, Παρίσι 1992.
- GELLNER ERNEST, *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.
- GLENNY MISHA, *The Fall of Yugoslavia*, Penguin Books, Λονδίνο 1992.
- GLENNY MISHA, *The Rebirth of History (Eastern Europe in The Age of Democracy)*, Penguin Books, Λονδίνο 1990.
- GRESH ALAIN (επιμ.), *À l'Est, les nationalismes contre la Démocratie?*, Editions Complexe, Παρίσι 1993.
- HERACLIDES ALEXIS, *The Self-Determination of Minorities*, Frank Cass, Λονδίνο 1991.
- HOBBSBAWM ERIC, *L'ère des Révolutions*, Complexe, Παρίσι 1988.
- HOBBSBAWM ERIC, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.
- JELAVICH BARBARA, *History of the Balkans*, Cambridge University Press, 2 τόμοι, Cambridge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 1983.
- McGARRY J. - O'LEARY B., *The politics of Ethnic Conflict Regulation*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1993.
- MISIRKOV KRSTO, *Za makedonckite raboti [Περί των μακεδονικών υποθέσεων]*, Σόφια 1903.
- NOUZILLE JEAN, *Histoire des Frontières*, Berg International, Παρίσι 1991.
- OLZAK S. - NAGEL J., *Competitive ethnic relations*, Academic Press Inc., Νέα Υόρκη 1986.
- POULTON HUGH, *The Balkans. Minorities and States in Conflict*, Minority Rights Publications, Λονδίνο 1991.

- ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ ΣΤ. - ΜΙΟΥΝΥ ΓΚ., *Μειονότητες και εξουσία*, Αλέτρι, Αθήνα 1983.
- RAUFER X. - HAUT F., *Le chaos Balkanique*, La Table Ronde, Παρίσι 1992.
- REMICK RONALD A., *Theory of ethnicity*, University Press of America, Βοστώνη 1983.
- RUGOVA IBRAHIM, *La question du Kosovo*, Fayard, Παρίσι 1994.
- ROUX MICHEL, *Les Albanais en Yougoslavie*, de la Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι 1992.
- SELLIER ANDRE - SELLIER JEAN, *Atlas des Peuples d'Europe Centrale*, La Decouverte, Παρίσι 1991.
- SHOUP PAUL, *Communism and the Yugoslav National Question*, Νέα Υόρκη 1968.
- SMITH ANTHONY, *National Identity*, Penguin Books, Λονδίνο 1991.
- STAVRIANOS L.S., *The Balkans since 1453*, Rinehart and Co., Νέα Υόρκη 1958.
- SUGAR P.F., *Southeastern Europe under Ottoman Rule*, University of Washington Press, Ουάσιγκτον 1977.
- ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ ΑΡΕΤΗ, *Μειονότητες στα Βαλκάνια (Βαλκανικές Διασκέψεις, 1930-34)*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.

Άρθρα

- AUSTIN ROBERT, «Albanian-Greek Relations. The confrontation continues», *RFE/RL Research Report*, 30 Αυγούστου 1993, σ. 30-35.
- BOKOVA IRINA, «Bulgaria and Ethnic tensions in the Balkans», *Mediterranean Quarterly*, τόμ. 2, τχ. 1, χειμώνας 1991, σ. 88-98.
- CONNOR WALKER, «Nation-building or nation-destroying?», *World Politics*, xxiv, τχ. 3, Απρίλιος 1972, σ. 319-355.
- ENGELBREKT KJELL, «Bulgaria: the weakening of Post-communist Illusions», *RFE/RL Research Report*, 1 Ιανουαρίου 1993, σ. 78-83.
- HERACLIDES ALEXIS, «Conflict Resolution, Ethnonationalism and Middle East Impasse», *Journal of Peace Research*, τόμ. 26, τχ. 2, σ. 197-212.
- HERACLIDES ALEXIS, «The CSCE and the minorities», *Helsinki Monitor*, τόμ. 5, τχ. 3, 1992, σ. 5-18.
- HERACLIDES ALEXIS, «Secession, Self Determination and non-Intervention: in quest of a normative symbiosis», *Journal of International Affairs*, τόμ. 45, τχ. 2, χειμώνας 1992, σ. 399-420.
- HERACLIDES ALEXIS, «From Autonomy to Secession: Building Down», στο Groom - Taylor (επιμ.), *Frameworks for International Cooperation*, Pinter Publishers, Λονδίνο 1990.
- ILCHEV I. - PERRY D., «Bulgarian Ethnic Groups. Politics and Perceptions», *RFE/RL Research Report*, 19 Μαρτίου 1993, σ. 35-41.

- JALALI R. - LIPSET S.M., «Racial and Ethnic Conflicts: A Global Perspective», *Political Science Quarterly*, τόμ. 107, τχ. 4, 1992-93, σ. 585-606.
- KITROMILIDES PASCHALIS M., «“Imagined Communities” and the origins of the national question in the Balkans», στο Martin Blinkhorn - Thanos Veremis, *Modern Greece: nationalism and nationality*, Sage/Eliamep, Αθήνα 1990.
- KONSTANTINOV YULIAN, «“Nation-State” and “minority” type of Discourse - Problems of communication between the majority and the islamic minorities in Contemporary Bulgaria», *Innovation*, τόμ. 5, τχ. 3, 1992, σ. 75-89.
- LIEBICH ANDRÉ, «Minorities in Eastern Europe: obstacles to a reliable count», *RFE/RL Research Report*, 15 Μαΐου 1992, σ. 32-39.
- MARKOTICH STAN, «Vojvodina: A potential powder keg», *RFE/RL Research Report*, 19 Νοεμβρίου 1993, σ. 13-18.
- OFFE CLAUS, «Vers le capitalisme par construction démocratique?», *Revue Française de Science Politique*, τόμ. 42, τχ. 6, Δεκέμβριος 1992, σ. 923-942.
- PAVLIĆ RADOVAN, «The Knin Pass- a link or a barrier?», *Croatian Political Science Review*, τόμ. 1, τχ. 1, 1992, σ. 125-135.
- POULTON HUGH, «The Republic of Macedonia after UN recognition», *RFE/RL Research Report*, 4 Ιουνίου 1993, σ. 22-30.
- POULTON HUGH, «Rising ethnic tensions in Vojvodina», *RFE/RL Research Report*, 18 Δεκεμβρίου 1992, σ. 21-27.
- SCHMIDT FABIAN, «Kosovo: The time bomb that had not gone off», *RFE/RL Research Report*, 1 Οκτωβρίου 1993, σ. 21-29.
- SMERDEL BRANKO, «The Republic of Croatia: Three Fundamental Constitutional Choises», *Croatian Political Science Review*, τόμ. 1, τχ. 1, 1992, σ. 60-78.
- SMITH ANTHONY, «National Identity and the Idea of European Unity», *International Affairs*, τόμ. 68, 1992, σ. 55-76.
- TRIFKOVIĆ SRDJAN, «The first Yugoslavia and the origins of Croatian Separatism», *East European Quarterly*, xxvi, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1992, σ. 345-369.
- VEINSTEIN GILLES, «Les provinces balkaniques», στο R. Mantran (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Παρίσι 1989.
- WITTE BRUNO De, «Minorités nationales: reconnaissance et protection», *Pouvoirs*, τχ. 7, 1991, σ. 113-127.
- YACOBUB JOSEPH, «Genèse et évolution d'un concept», *Confluences*, τχ. 4, φθινόπωρο 1992, σ. 12-25.